

✓ К-14038
П 296205

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 157

1977

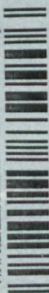
АКТУАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ
РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

98 коп.

Вісник Харківського університету, 1977, № 157, 1—95.

V.N. Karazin Kharkiv National University

6

00281658

МІНІСТЕРСТВО
ВИЩОЇ
І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ
ОСВІТИ
УРСР

В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 157

АКТУАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ
РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Х А Р К І В
ВИДАВНИЦТВО
ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО
ОБ'ЄДНАННЯ
«ВИЩА ШКОЛА»
1977

Друкується за рішенням засідання кафедри політичної економії ХДУ від 26 червня 1976 року. Протокол № 26

У віснику (до 12 випуску він мав назву «Політекономія») розглядаються у світлі рішень XXV з'їзду КПРС питання економічних аспектів соціалістичного способу життя, інтенсифікації суспільного виробництва на сучасному етапі комуністичного будівництва, вдосконалення економічних зв'язків промисловості і сільського господарства, висвітлюється суть додаткового продукту при соціалізмі тощо.

Вісник розраховано на викладачів вузів і науковців.

Редакційна колегія:

Л. С. Артамонова (відпов. секр.), *І. М. Бейліс*,
О. М. Васильєв, *М. М. Грінченко*, *Б. Ф. Данилевич*,
В. Ю. Довгаль, *М. М. Кім*, *О. П. Мамалуй*
(відпов. ред.), *С. В. Межерницький*.

Адреса редакційної колегії:

310077. Харків-77, майдан Дзержинського, 4, університет.
Тел. 40-17-08.

Редакція гуманітарної літератури
Зав. редакцією *Г. Л. Шинкаренко*

О. Л. ЯШИНОВ

XXV З'ЇЗД КПРС ПРО ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Історичний XXV з'їзд КПРС, підбиваючи підсумки розвитку країни за останні п'ять років, розкрив досягнення радянського соціалістичного способу життя, сформулював нові завдання, які ставить наша дійсність перед теорією і практикою комуністичного будівництва. З'їзд підкреслив, що десяти п'ятирічка — «це новий етап у розвитку соціалістичних суспільних відносин і радянського способу життя» [4, с. 132]. Висуваючи завдання в галузі суспільних наук, у тому числі в галузі політичної економії, з'їзд особливо підкреслив необхідність «продовжити розробку теорії створення матеріально-технічної бази комунізму, вдосконалення суспільних відносин, формування нової людини, розвитку соціалістичного способу життя» [4, с. 240]. Побудова в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства і будівництво його в інших соціалістичних країнах, розгортання науково-технічної революції і її вплив на розвиток соціалістичного суспільства, ідеологічна боротьба двох протилежних світових систем — все це робить надзвичайно актуальним дослідження соціалістичного способу життя перш за все як соціально-економічної категорії, що дає досить істотну характеристику першої фази комуністичного способу виробництва.

Першочергової важливості набуває вивчення соціалістичного способу життя з позицій марксистсько-ленінської економічної науки. Марксизм-ленінізм розглядає спосіб життя в нерозривному зв'язку із способом виробництва в його історично конкретній формі, у відповідності з даним рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. К. Маркс і Ф. Енгельс підкреслювали, що «...спосіб виробництва треба розглядати не тільки з того боку, що він є відтворенням фізичного існування індивідів. Ще в більшій мірі, це — певний спосіб діяльності даних індивідів, певний вид їх життєдіяльності, їх певний *спосіб життя*. Яка життєдіяльність індивідів, такі і вони самі...

Отже, що являють собою індивіди,—це залежить від матеріальних умов їх виробництва» [1, с. 19]. Звичайно, на економічний бік способу життя впливають всі надбудовні відносини, перш за все ідеологія, політика, але через те, що спосіб життя у першу чергу охоплює економічні процеси і пов'язаний із суспільним виробництвом, його в головних рисах можна зачислити до системи виробничих відносин. Саме в сфері цих відносин перебуває соціально-економічна основа способу життя. Отже, для вивчення категорії «спосіб життя» основоположним є її економічний аспект. При його розгляді явно виступають найбільш загальні, принципові відмінності в способі життя людини даного суспільства, його місці в системі соціальних відносин, можливостях, створених для його життєдіяльності даним суспільним ладом. У відповідності з корінними відмінностями, існуючими між способами виробництва, кожній суспільно-економічній формації притаманний особливий, специфічний спосіб життя. З цих позицій соціалістичний спосіб життя — це народжений новим суспільно-економічним ладом і іманентний йому характер життєдіяльності людей, соціальних груп, усього суспільства в цілому. У цьому характері життєдіяльності втілені нові ціннісні орієнтації, традиції і норми поведінки будівників комунізму.

Соціалістичний спосіб життя — це відносини співробітництва і суспільної рівності, тобто рівного ставлення до засобів виробництва, що перебувають у суспільній власності. Суспільна власність на засоби виробництва — економічна основа соціалізму і його способу життя. З цієї основи випливає загальна обов'язковість праці, яка виключає існування експлуататорських класів.

При капіталізмі панування приватної власності на засоби виробництва, породжуючи цілу систему антагоністичних протиріч між класом експлуататорів і класом експлуатованих, приводить до такої значної поляризації в способі життя буржуазії і пролетаріату, що наявність деяких спільних рис не дає змоги говорити про «капіталістичний спосіб життя», тобто спосіб життя панівного класу, як спільного для всіх класів, соціальних груп і прошарків нації. На противагу цьому суспільна власність на засоби виробництва ліквідує соціальний порядок, заснований на експлуатації одних другими, усуває антагонізм у самому способі виробництва і зумовлює виникнення і розвиток першого в історії людської цивілізації єдиного за своєю соціальною природою способу життя для всіх членів суспільства.

Суспільна власність на засоби виробництва знаходить концентрований вираз у загальнонародному колективізмі, єдності інтересів суспільства, колективу й особи. Природною за цих умов є морально-політична єдність, формування комуністичних норм моральності.

Разом з тим, соціалістичні виробничі відносини (і перш за все — суспільна власність на засоби виробництва) не тільки визначають корінні загальні закономірності формування соціалістичного способу життя, але й виступають основними факторами його диференціації. На стадії соціалізму ще існують істотні відмінності у способі життя трудящих класів, окремих соціальних прошарків населення, обумовлені, частково, наявністю двох форм суспільної власності на засоби виробництва — державної і колгоспно-кооперативної. Однак ці відмінності не визначають основного, головного в способі життя людини соціального суспільства і в міру розвитку виробництва і його технічного вдосконалення, підвищення рівня усупільнення колгоспно-кооперативної власності і зближення його з загальнонародною власністю, зростання матеріального і культурного рівня життя народу вони поступово стираються.

Едність основних головних рис соціалістичного способу життя визначається тим, що соціалістичне суспільство — суспільство трударів. Поворот у корінних умовах виробництва, у формі власності на засоби виробництва призводить до найголовніших змін найважливішої форми людської життєдіяльності — праці. Найважливіша з цих змін — «Велика зміна праці підневільної працею на себе, працею, планомірно організованою в гігантському, загальнодержавному (до певної міри і в інтернаціональному, в світовому) масштабі...» [3, с. 191].

Сукупність соціалістичних виробничих відносин, з одного боку, об'єктивно вимагає від кожної людини обов'язкової участі в суспільному виробництві, і, з другого — надає йому всі необхідні для цього можливості. Соціалістичне суспільство гарантує цілковиту зайнятність працездатного населення, відповідність характеру роботи рівню розвитку робочої сили, набутого фаху, рівню освіти. Впевненість кожного члена суспільства в завтрашньому дні, у джерелах свого існування особливо яскраво характеризує соціалістичний спосіб життя.

Ця важлива перевага соціалізму і його способу життя найочевидніше проявляється на тлі глибокої економічної кризи, охопившої капіталістичну систему господарства. Даючи розгорнуту характеристику цієї кризи, XXV з'їзд КПРС зазначив, що її тягар ліг на плечі народних мас. Тільки в розвинутих капіталістичних країнах офіційно зареєстрована кількість безробітних сягнула понад 15 млн. чол. Крім того, мільйони людей змушені працювати неповний день або неповний робочий тиждень. «Обіцянки «оздоровити» капіталізм і створити в його рамках «суспільство загального благоденства», — підкреслював Л. І. Брежнев на з'їзді, — зазнали очевидного провалу» [4, с. 32].

Вільна від експлуатації праця в суспільному виробництві дає змогу розвивати, підтримувати і виявляти свої здібності

кожному члену соціалістичного суспільства. Праця — головний чинник всебічного розвитку людської особи. Принциповою відмінністю соціалістичного способу життя, особливо на етапі розвинутого соціалістичного суспільства, є вихід на перший план задоволення людини працею не тільки як джерелом доходу, але й як умовою прояву її фізичних і духовних здібностей, творчості.

Нове ставлення до праці проявляється (і чим далі, тим більше) у винятково високих вимогах трудящих до характеру і умов праці, до творчого начала в праці.

Проблеми вдосконалення соціально-економічних і виробничо-технічних умов праці посідають важливе місце в матеріалах XXV з'їзду КПРС: «Щоб створити більш сприятливі умови для високопродуктивної праці і широкого застосування творчих здібностей трудящих, — наголошував О. М. Косигін, — буде продовжено курс на посилення механізації і автоматизації виробничих процесів і поступове витіснення ручної праці, особливо важкої і малопривабливої» [4, с. 136]. Розв'язання цих завдань на основі органічного поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму є об'єктивно необхідною економічною умовою дальшого розвитку соціалістичного способу життя.

У силу нового ставлення до праці, прагнення не тільки одержати від суспільства більшу кількість матеріальних благ, але й принести йому максимальну користь, виникає і розвивається соціалістичне змагання, різні форми комуністичного ставлення до праці. Відношення змагання, що об'єктивно проявляються в будь-якому виробничому колективі, при соціалізмі є відношеннями саме соціалістичного змагання, мета яких полягає в досягненні загального піднесення виробництва на основі всемірного поширення передового досвіду й ініціативи трудящих, підтримання всіх передових починань. Тому відношення соціалістичного змагання, будучи важливим боком соціалістичного способу життя, докорінно відрізняються від пануючих при капіталізмі відношень конкурентної боротьби кожного проти всіх, заради досягнення власних вигод. Соціалістичне суспільство, планомерно розвиваючи всю систему виробничих відносин соціалізму, здійснює керування соціалістичним змаганням, використовуючи цю важливу економічну підйому не тільки для піднесення виробництва, але й для розвитку кращих якостей людської особи, для формування соціалістичного способу життя і прояву в ньому починань, елементів, рис комуністичного способу життя.

Проте важливою відмінністю соціалістичного способу життя від комуністичного є те, що праця при соціалізмі ще не перетворилася в першу життєву необхідність для всіх членів суспільства. Тому характерною особливістю соціалістичного спосо-

бу життя є особиста матеріальна заінтересованість працівника в наслідках своєї праці. Марксистсько-ленінська політекономія, досліджуючи соціалістичний спосіб життя як соціально-економічну категорію, не може, звичайно, залишити осторонь таку важливу складову її частину, як «рівень життя», «рівень народного добробуту». Чітке з'ясування співвідношення і взаємозалежності категорій «спосіб життя» і «рівень життя» необхідне також для викриття висунутих буржуазною пропагандою і правим ревізіонізмом моделей «суспільства споживання», «суспільства достатку», в яких спосіб життя зводиться до його рівня, навіть просто до кількості й асортименту споживаних товарів і послуг. Необхідне це і в боротьбі проти «лівого» ревізіонізму, що намагається подати соціалізм суспільством загальної рівнялівки й аскетизму.

Як підкреслюється радянськими дослідниками, поняття «спосіб життя» ширше від поняття «рівень життя». Якщо останнє відбиває переважно кількісний, економічний бік добробуту людей, то перше — охоплює якісні характеристики добробуту і перш за все характер і зміст самих потреб. Іншими словами, поняття «рівень життя» дає кількісну характеристику якісно певного способу життя, і тому спосіб життя включає в себе те, що звичайно називають «рівнем життя».

Для зрілого соціалізму характерним є таке співвідношення рівня і способу життя людей, коли в повній мірі може проявитися сформульований В. І. Леніним закон підвищення потреб [див. 2, с. 94], який, за ленінським розумінням, охоплює не тільки сферу споживання, але й галузь соціальних відносин, духовного життя тощо. КПРС вбачає основну мету зростання добробуту народу в неухильному зростанні людських потреб, що в умовах розвинутого соціалізму передбачає одночасний і комплексний розвиток усіх характеристик способу життя радянського народу. XXV з'їзд партії зазначив, що «це стосується насамперед дальшого підвищення добробуту радянських людей, поліпшення умов їх праці і побуту, значного прогресу охорони здоров'я, освіти, культури — всього, що сприяє формуванню нової людини, всебічному розвитку особи, удосконаленню соціалістичного способу життя» [4, с. 45]. Не економічне зростання само по собі і не самоцільне помноження матеріального багатства, а безперервний процес розвитку і вдосконалення форм людської життєдіяльності, найповніше задоволення суспільно зрілих потреб особи — ось той напрям, яким відбувається еволюція соціалістичного способу життя.

У нашій країні забезпечення значного підвищення рівня життя людей і вдосконалення їх способу життя, що спирається на цю матеріальну основу, диктується інтересами інтенсифікації суспільного виробництва, зростанням впливу як рівня, так і способу життя на економічні і соціальні процеси. Тим самим

стає нагальною необхідністю інтенсивної ліквідації соціальних відмінностей в рівні й способі життя: між працівниками фізичної і розумової праці, містом і селом, різними соціальними групами, тобто поліпшення умов життя усіх прошарків населення.

Неухильне зростання матеріального добробуту складає основу культурного, духовного розвитку суспільства в цілому і кожної людини окремо: задоволення соціальних, духовних потреб вимагає відповідної матеріальної бази. Чим вона міцніша, тим більше можливостей для всебічного розвитку людей, для їх соціальної активності. Виходячи з цього, XXV з'їзд КПРС розробив широку програму соціального розвитку і підвищення рівня життя народу на нинішню п'ятирічку. Вона включає в себе такі відповідальні завдання, як «поліпшення соціально-економічних і виробничих умов праці, посилення її творчого характеру, всемірне скорочення ручної, малокваліфікованої і важкої фізичної праці; збільшення доходів населення, підвищення рівня і вдосконалення структури споживання, більш повне задоволення попиту населення на товари народного споживання; здійснення у великих масштабах житлового будівництва і підвищення якості жител як один з найважливіших напрямів дальшого поліпшення життя народу; розширення видів і збільшення обсягу послуг, зв'язаних з полегшенням домашньої праці і поліпшенням відпочинку радянських людей; зростання освітнього і культурно-технічного рівня трудящих, поліпшення медичного обслуговування, ... охорони здоров'я матері і дитини, виховання дітей і збільшення тривалості життя і діяльності людини; даліше зближення рівня добробуту і культури, умов праці і побуту різних соціальних груп радянського суспільства, жителів міста і села» [4, с. 242—243] тощо.

Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС назвав радянський соціалістичний спосіб життя одним з головних підсумків пройденого нашою країною шляху. Виконання поставлених з'їздом важливих завдань дасть змогу в нинішній п'ятирічці значно зміцнити всю структуру соціалістичного способу життя, зробити ще один крок до способу життя комуністичного.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Німецька ідеологія.— Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 3, с. 7—521.
2. Ленін В. І. З приводу так званого питання про ринки.— Повне збір. тв., т. 1, с. 63—113.
3. Ленін В. І. Як організувати змагання? — Повне збір. тв., т. 35, с. 189—198.
4. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с.

**XXV З'ЇЗД КПРС І ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ
ВЛАСНОСТІ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ В УМОВАХ
РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ**

Комунізм — перша в історії людства формація, яка буде утворюватися людьми свідомо на основі наукового вивчення і використання об'єктивних законів розвитку суспільства. Ця обставина значно посилює роль суспільних наук і особливо економічної теорії, що вивчає базис суспільства. Теорія ж досягає свого розвинутого стану тоді, коли вона втілюється у стрункій субординованій системі категорій, котра об'єктивно відображає дійсність.

Завдання побудови комуністичного суспільства вимагає знання законів його розвитку. А це допускає існування наукової теорії, яка могла б служити надійним орієнтиром у розв'язанні складних питань комуністичного будівництва. «На нинішньому етапі розвитку країни,— підкреслював Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС,— потреба в дальшій творчій розробці теорії не зменшується, а, навпаки, стає ще більшою» [3, с. 81].

В СРСР уже побудовано розвинуте соціалістичне суспільство і здійснюється розгорнуте будівництво комунізму. Разом з поступальним рухом суспільства до комунізму більш конкретною стає його характеристика. Виникають нові явища, передбачити існування яких раніше було неможливо. Правильна оцінка даних явищ, їх ролі й місця в комуністичному суспільстві можлива тільки на основі положень марксистсько-ленінської теорії, перевірених на практиці комуністичного будівництва. Завдання розвитку марксистсько-ленінської теорії нині стає практичним питанням будівництва комунізму. На XXV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев підкреслював: «Правильно кажуть: немає нічого більш практичного, ніж хороша теорія» [3, с. 53].

Теорія об'єкта може бути створена тоді, коли сам об'єкт досягає свого розвинутого стану. Разом з побудовою в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства виникли усі об'єктивні передумови для створення субординованої системи категорій політичної економії комунізму на соціалістичній фазі його розвитку.

У матеріалах XXV з'їзду КПРС теоретична розробка проблем розвинутого соціалізму і закономірностей його переростання в комунізм висувається як одне з основних завдань суспільних наук. Щодо політекономії, воно в концентрованому вигляді виражається в необхідності створення субординованої системи категорій і законів. Але існуючий рівень розроблення даної проблеми не можна вважати задовільним. Нині існує досить широкий спектр поглядів економістів на побудову системи ка-

тегорій політекономії. Навіть у підручниках подано два різні підходи до цього питання [див. 4; 5]. Це не може не позначитися на розв'язанні інших теоретичних і практичних проблем комуністичного будівництва.

Одним з важливих дискусійних питань побудови системи категорій політекономії соціалізму є питання про місце власності в системі виробничих відносин. При цьому виявляються два основні підходи до даної проблеми. Одні економісти вважають власність окремим економічним відношенням, другі розглядають її як сукупність виробничих відносин. Нині відбувається процес зближення обох підходів до дослідження власності, що повинно привести до створення єдиної теорії. Так, Хессін пише, що «усіх представників першого напрямку об'єднує погляд на власність як на частину системи виробничих відносин» [7, с. 59]. Представники другого напрямку виходять з того, що «власність не може розглядатися як частина системи» [7, с. 59]. Але ряд авторів вважає, що власність є водночас і окремим відношенням, частиною системи і системою виробничих відносин у цілому. Пашков, наприклад, пише, що «...теоретичне відбиття суспільна власність набуває і в окремій категорії, і в системі економічних категорій соціалізму в цілому» [6, с. 54]. Цієї ж позиції дотримуються Єрьомін, Плетньов, Шехет та інші.

Діалектика частини і цілого не може в повну міру відобразити діалектику власності і виробничих відносин, вона досить проста для цього і в даній ситуації перестає «працювати». Співвідношення власності і виробничих відносин мусить характеризуватися іншими більш конкретними категоріями. Якщо при його характеристиці обмежитися співвідношенням частини й цілого, то ми змушені будемо дійти висновку, що власність є і частина, і ціле, і водночас вона не є звичайною частиною і не являє собою цілком і повністю всієї системи виробничих відносин. При такому підході виявляється протиріччя, котре можливо розв'язати тільки подальшим конкретним розглядом співвідношення власності і виробничих відносин.

Чи може власність бути економічною категорією і не бути особливим відношенням? Економічна категорія, за висловом К. Маркса, виражає форми наявного буття, визначення існування, часто тільки окремі сторони певного суспільства, суб'єкта [див. 1, с. 43]. Існують складні категорії, які є синтезом більш простих. Так, прибуток при капіталізмі допускає вартість, додаткову вартість, капітал, найману працю тощо. Ці категорії в знятому вигляді містяться в категорії прибутку. Але це не означає, що прибуток не існує поряд з ними як окрема категорія. Завжди наявне особливе відношення, яке перетворює попередню категорію в наступну, котра в результаті цього виступає щодо попередньої як категорія більш конкретна. Якщо ж такого

особливого відношення немає, то тим самим категорія перетворюється тільки в іншу назву передуючого відношення. Наприклад, капітал є також вартість. Але якщо цим обмежитися, то капітал буде тільки іншою назвою вартості. Щоб поняття капіталу відображало реальне відношення, відмінне від вартості, необхідно з'ясувати, що це не просто вартість, а вартість, яка має здатність приносити додаткову вартість.

Отже, економічна категорія, якщо вона дійсна, а не тільки назва, не може не бути разом з тим особливим відношенням. Визнавати власність економічною категорією і не визнавати її особливим відношенням — значить визнавати власність економічною категорією лише на словах, а не на ділі.

Але існування, наприклад, двох особливих відношень зовсім не означає, що існують поряд один з одним і два самостійні предмети. Так, циліндр в одному відношенні виступає як коло, у другому — як прямокутник. Але вони в даному випадку не є двома окремими предметами, а лише особливими відношеннями одного й того ж предмета — циліндра.

Подібно цьому, економічні відносини, які беруться у процесі виробництва як виробничі, в процесі привласнення виступають як відносини власності. К. Маркс писав, що для того, щоб ті відносини, в котрі вступає капітал і наймана праця, виразити як відносини власності або її закони, нам треба тільки виразити відносини обох сторін у процесі збільшення вартості у вигляді процесу привласнення [див. 1, с. 459]. Один і той же процес в одному відношенні виступає як процес виробництва, в другому — привласнення. Це і є процес реального розрізнення і ототожнення виробництва і привласнення.

Але особливість тій чи іншій економічній формі може надавати не тільки предметне відношення, діюче предметно, але й мисленнє, оскільки воно включене як момент у дійсне відношення. Так, ціна, як відомо, є економічною категорією і являє собою грошове вираження вартості товару. Але як така вона є категорія, що відображує ідеальне відношення. Ціна, за визначенням К. Маркса, є ідеально покладена, реалізована в умі мінова вартість [див. 1, с. 134—135]. Але товар може ідеально перетворюватися в гроші лише тому, що в процесі обміну він перетворюється у гроші реально. Без цього перетворення не могло б бути й ідеального. Ціна, таким чином, існує і як мисленнє, і як реальне відношення. Ціна виступає перш за все, за визначенням К. Маркса, як ідеальне визначення товару, але гроші, одержані в обмін за товар, є його реалізована ціна, його дійсна ціна. Тому вона є такою ж ціною, існуючою поза товаром, незалежно від нього, поряд з ним, як і ціною, ідеально існуючою у ньому [див. 1, с. 143]. Ідеальне відношення тут включене як момент у реальне економічне відношення і тому саме виражає економічне відношення. Само по собі ідеальне не є

економічним, але оскільки воно включене як момент у реальне економічне відношення, опосередковує його, воно стає економічним відношенням. Це справедливо і щодо інших категорій, які самі по собі не входять у предмет політекономії. Час, наприклад, не є економічною категорією, але оскільки він включений до реального економічного процесу, виступає як міра вартості, як суспільно-необхідний робочий час, він стає нею. Моральний елемент, що входить до визначення вартості робочої сили, теж може служити таким прикладом. Отже, в категорії ціни ідеальне і реальне виступає у єдності. Це ж можна сказати і про власність. Оскільки вона береться тільки як свідоме, вольове відношення [див. 1, с. 482—483], то й виступає як відношення ідеальне і лежить за межами економічної науки. Оскільки власність здійснюється через саме виробництво, вона являє собою реальне відношення і як реальне виробниче відношення, що здійснюється у свідомій формі, вона входить у предмет політекономії. Досліджуючи власність, не можна повністю абстрагуватися від моменту свідомості. Це зовсім не означає, що предметом дослідження стає ідеальне як таке. Адже простий процес праці являє собою доцільну, а отже, свідому діяльність, але свідому *предметну*, а не ідеальну. Момент усвідомленості міститься в самій предметній дії. Якщо ми відкинемо доцільність дії, то відкинемо власне людську працю. Якщо ми повністю абстрагуємося від моменту свідомості в дослідженні власності, то втратимо саму власність. Але якщо власність існує і як вольове, і як реальне відношення, то вона повинна, вочевидь, володіти якоюсь спільною характеристикою і для вольового, і для реального відношення. Цією характеристикою є відношення людини до іншого предмета, як до предметного буття самої себе, як до свого подовженого тіла. К. Маркс підкреслював, що власність означає з самого початку не що інше, як відношення людини до її природних умов виробництва, які належать їй, як до своїх власних, як до передумов, даних разом з її власним існуванням,— відношення до них як до природних передумов її самої, що утворюють, так би мовити, тільки її подовжене тіло [див. 1, с. 480].

Це відношення до умов виробництва як до своїх здійснюється у кожному виробничому відношенні. Той факт, що власність присутня в усіх виробничих відносинах, служить основою для теоретичного отожднення власності з системою виробничих відносин. Той факт, що власність є всього лише стороною виробничих відносин, які не зводяться до характеристики тільки однієї, хай навіть визначальної сторони, служить основою для характеризування власності, як окремого відношення. Обидві характеристики є вірними, якщо беруться як єдність протилежностей. Якщо ж вони протиставляються як дві крайності,

що виключають одна одну, то вірні характеристики самі перетворюються в свою протилежність.

Але єдність протилежностей, єдність власності як окремого відношення і як системи виробничих відносин, тому і єдність, а не абсолютна тотожність, що вона являє собою реальний процес ототожнення і розрізнення, котрий можна теоретично відтворити тільки в системі категорій політекономії. Отже, конкретне розв'язання проблеми власності, тобто розглядання реального процесу ототожнення і розрізнення власності і виробничих відносин, знаходиться в органічній єдності зі створенням системи категорій політичної економії комунізму.

Власність, як сторона виробничих відносин, може бути предметом відносно самостійного економічного аналізу. Відношення до зовнішнього предмета як до свого власного у різних актах виробництва набуває різних форм. З'ясування власної структури категорії власності — одне з важливих завдань її дослідження. Це торкається співвідношення в політекономії таких категорій, як користування, розпорядження, володіння, опредметнення, розпредметнення, відчуження, привласнення тощо. З другого боку, історично змінюється сам зовнішній предмет, що являє собою лише подовжене тіло людини. Спочатку це просто природні передумови праці, а потім передумови, створені самою людиною. Відповідно до цього змінюються й історичні форми власності. Установлення комуністичної форми власності є результатом її історичного розвитку, яке не є історією, що зникла, а історією, котра відтворюється в своїх необхідних моментах у розвинутому предметі. К. Маркс писав, що проста категорія історично виступає в своїй повній силі тільки в найрозвинутішому стані суспільства [див. 1, с. 40]. Тому, щоб зрозуміти все значення якої-небудь простої, а тому й спільної для багатьох суспільств, категорії в комуністичній формації, необхідно також зрозуміти її різні історичні форми. Завдання створення політекономії комуністичної формації виступає як вимога розроблення політекономії в широкому розумінні, яке в міру просування до комуністичного суспільства стає все актуальнішим практичним питанням. Отже, про актуальність проблеми не можна судити з того, чи відноситься вона до сучасності чи до минулого. Її актуальність визначається співвідношенням із завданнями, які стоять нині перед суспільством. Отже, дослідження історичних форм власності виступає як одна з найактуальніших проблем політичної економії.

При соціалізмі суспільна власність виступає в двох формах: державній і колгоспно-кооперативній. В міру будівництва комуністичного суспільства відбуваються глибокі зміни в обох формах власності і в їх взаємовідношенні. XXV з'їзд КПРС підкреслив: «Із зростанням продуктивних сил удосконалювалися соціалістичні виробничі відносини, підвищився рівень усупіль-

нення виробництва. Посилилась економічна і соціальна роль загальнонародної власності, відбулось дальше зближення з нею колгоспно-кооперативної власності» [3, с. 185]. З'їзд намітив нову широку програму соціально-економічних заходів, що прискорять створення єдиної комуністичної форми власності. Остання на обох фазах комунізму є по суті суспільною власністю, що ґрунтується на усупільненні праці і виробництва. Класики марксизму-ленінізму вказували на неминучість «перетворення капіталістичного ладу в соціалістичний внаслідок усупільнення праці» [2, с. 175]. Якщо при капіталізмі процес усупільнення праці і виробництва вступає в нерозв'язні протиріччя з приватною власністю, то при комунізмі суспільному характеру праці відповідає суспільна власність на засоби виробництва. Ця відповідність повинна здійснюватися на всіх етапах розвитку комуністичного суспільства, на що й направлена економічна політика партії. Саме про це йшлося і на XXV з'їзді КПРС: «Створення виробничих об'єднань у промисловості, укрупнення будівельно-монтажних організацій, міжгосподарське кооперування і агропромислова інтеграція в сільському господарстві відповідають особливостям сучасного етапу розвитку економіки і поліпшують організаційну структуру народного господарства і управління» [3, с. 145].

Корінною перевагою соціалізму над капіталізмом є панування суспільної власності. Власність, за словами К. Маркса, здійснюється через саме виробництво [див. 1, с. 483]. Тому завдання вдосконалення господарського механізму назване Л. І. Брежневим однією з вузлових проблем розвитку економіки на сучасному етапі. Це вдосконалення повинне спиратися на наукову основу, розробляти яку покликана економічна наука. Важливим завданням є дослідження тих форм, у яких суспільна власність країн соціалізму проявляється у зовнішніх зв'язках однієї з одною. Розвиток соціалістичної економічної інтеграції призводить до виникнення нових явищ у відносинах соціалістичного привласнення: спільне користування об'єктами національної власності (наприклад, парк вантажних вагонів залізничного транспорту країн — членів РЕВ), поява підприємств, які є спільною власністю кількох соціалістичних країн (болгаро-угорське товариство «Інтрансмаш») тощо. З поглибленням процесу соціалістичної економічної інтеграції зростає і необхідність ґрунтовнішої розробки проблем світової соціалістичної системи господарства в цілому і проблем власності зокрема. Розробка проблем власності повинна вестися в тісному взаємозв'язку з критикою буржуазних і ревізійністських теорій, вістря яких спрямовані на основу соціалістичного ладу — суспільну власність. Тому в критиці буржуазних і ревізійністських теорій важливе місце має посідати розвінчування анти-

наукових трактувань власності. Загострення ідеологічної боротьби робить це завдання особливо актуальним.

Отже, радянська економічна наука повинна розробити цілий комплекс проблем комуністичної власності. Це можна успішно здійснити тільки спираючись на марксистсько-ленінську теорію, подальшим розвитком якої є документи XXV з'їзду КПРС, і на узагальнення практики комуністичного будівництва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 46, ч. 1.
2. Ленин В. И. Что такое «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів? — Повне збір. тв., т. 1, с. 117—322.
3. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К. Політвидав України, 1976. 288 с.
4. Курс политической экономии. Т. 2. Социализм. М., «Экономика», 1974. 670 с.
5. Политическая экономия. Социализм — первая фаза коммунистического способа производства. М., Политиздат, 1975. 575 с.
6. Вестник Моск. ун-та. Экономика, 1972, № 2.
7. Вестник Моск. ун-та. Экономика, 1973, № 3.

Ю. П. ДЕЙНЕКА

XXV З'ЇЗД КПРС ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ КОМУНІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА

Грандіозні звершення радянського народу в здійсненні планів дев'ятої п'ятирічки ще більше зміцнили могутність і потенціал нашої Вітчизни. Величезні масштаби суспільного виробництва вимагають нового підходу до питань економічного розвитку. Про це з цілковитою ясністю говорилося на XXV з'їзді КПРС. Програма десятої п'ятирічки — програма неухильного зростання економіки нашої країни, підвищення добробуту народу. Останнє об'єктивно пов'язане з дією основного економічного закону соціалізму. При певному рівні ресурсів, в умовах збалансованого розвитку економіки, це зростання можливе лише при значному підвищенні якості споживчих товарів і послуг. Для цього необхідно навчитися розвивати високими темпами одночасно важку, легку промисловість і сферу послуг. Основним засобом досягнення даної мети є всемірна інтенсифікація суспільного виробництва.

Процес суспільного виробництва, досягши певного рівня розвитку, вичерпує екстенсивні джерела свого розвитку. Подальший розвиток вимагає все більших витрат на підтримання високих темпів відтворення суспільного продукту. А в умовах обмеження ресурсів не має іншого шляху, крім застосування інтенсивних методів ведення господарства. Такого рівня розвитку наша еко-

номіка досягає останніми роками, і актуальність проблем, що виникли в зв'язку з цим, стає щороку все гострішою.

Поряд із загальною об'єктивною необхідністю інтенсифікації суспільного виробництва, характерною нинішньому розвитку соціалізму, як зазначалося на XXV з'їзді КПРС, необхідність такої інтенсифікації викликається рядом додаткових факторів, серед яких на одному з перших місць стоїть проблема раціонального використання трудових ресурсів. «У вісімдесяти роки розв'язання цього завдання стає особливо настійним. Це пов'язано насамперед із загостренням проблеми трудових ресурсів. Нам треба буде покладатися не на залучення додаткової робочої сили, а тільки на підвищення продуктивності праці» [1, с. 48].

Трудові ресурси, будучи активною частиною населення, є головною продуктивною силою суспільства. Ця частина населення володіє сукупністю фізичних і духовних здібностей, необхідних для праці, і обмежена певними віковими рамками. Кордони трудової участі населення мають рухомий характер і визначаються соціально-економічними умовами життєдіяльності людини і фізіологічними особливостями її організму. Так, у нашій країні в планово-обліковій практиці до трудових ресурсів відносять: 1) працездатне населення у віці (чоловіки — 16—59 років і жінки — 16—54), за винятком непрацюючих інвалідів праці і війни I і II груп і осіб, що одержують пенсію за старістю на пільгових умовах; 2) працездатне населення, яке перебуває за межами працездатного віку, але бере участь у суспільному виробництві (чоловіки у віці 60 років і старше, жінки — 55 і старше, а також підлітки до 16 років) [2, с. 366].

За останнім переписом (1970 р.) чисельність населення у працездатному віці становила 130,5 млн. чол., у тому числі 64 млн. чоловіків і 66,5 млн. жінок. З них 92,4% (120,6 млн. чол.) були зайняті в суспільному господарстві і на навчанні з відривом від виробництва. Крім того, на частку осіб пенсійного віку і підлітків припадало близько 4% працюючих [3, с. 12—13]. Подальше підвищення рівня зайнятості працездатного населення у суспільному господарстві — складна соціально-економічна і політико-ідеологічна проблема, оскільки вона пов'язана зі зміною соціального становища і показує ступінь і масштаби реалізації шляхів, які визначаються законами розвитку суспільства. Між підвищенням рівня зайнятості і зростанням ефективності використання трудових ресурсів існує нерозривний зв'язок, що обумовлює об'єктивну необхідність установлення в соціалістичному суспільстві оптимального (в умовах досягнутого рівня продуктивних сил, структури народного господарства) співвідношення, при котрому забезпечується найвище, за даних умов зростання продуктивності суспільної праці, підвищення ефективності виробництва.

Сукупна маса праці і її продуктивність, тобто екстенсивна й інтенсивна форми використання трудових ресурсів суспільства, характеризує кількісний бік споживання робочої сили в суспільному виробництві. В умовах розширеного відтворення на різних етапах соціалістичного змагання екстенсивні й інтенсивні форми використання трудових ресурсів суспільства мали різне співвідношення.

У дев'ятій п'ятирічці темпи приросту працездатного населення були порівняно нижчі, ніж у попередні п'ятирічки. Нині головним джерелом поповнення робочої сили в народному господарстві є молодь. У перспективі очікується значне зниження темпів і масштабів приросту трудових ресурсів. Це пов'язане з деяким зниженням народжуваності в останні 15 років (природний приріст населення на 1000 чол. становив у 1960 р.—17,8, а в 1974 р.—9,3) та з зростаючими масштабами вибуття у поробочий вік — на пенсію — осіб народження 1923—1932 рр. (періоду високої народжуваності). Отже, прогнозуваний приріст трудових ресурсів у країні в десятій п'ятирічці буде в 2,2 раза, в 1981—1985 рр. буде в 3,6 раза, а в наступній — майже в 5 разів меншим, ніж у дев'ятій [4, с. 78—82].

Прискорення темпів інтенсифікації і на її основі підвищення ролі інтенсивних факторів у розвитку матеріальної сфери пов'язано не тільки з необхідністю підвищення ефективності матеріального виробництва, а й із завданнями прискореного розвитку невиробничих галузей і зростання народного добробуту. Розв'язання соціально-економічних завдань, передбачених у дев'ятій п'ятирічці, вимагало внесення великих структурних змін в економіку країни, а в галузі зайнятості — розподілу значної частини трудових ресурсів на користь сфери обслуговування. Понад половину загального приросту робочої сили в суспільному господарстві було направлено в невиробничу сферу — 5,3 млн. чол. Чисельність працівників у матеріальному виробництві збільшилася на 5,2%, а в невиробничій сфері — на 19,2% [вираховано: 5, с. 550—552].

Обмеження в новій п'ятирічці і більш тривалій перспективі можливості залучення у виробництво додаткових ресурсів праці настійно вимагає забезпечення розвитку галузей суспільного виробництва головним чином за рахунок внутрішнього джерела, тобто «...підвищення продуктивності праці має забезпечити приблизно 90 процентів приросту промислової продукції, увесь приріст продукції у сільському господарстві і будівництві. В цілому за цей рахунок буде одержано 85—90 процентів збільшення національного доходу країни проти 80 у минулій п'ятирічці» [1, с. 50].

«Далі. Потреби країни в енергії та сировині безперервно зростають, а їх виробництво обходиться все дорожче. Отже, щоб

не йти на надмірне збільшення капіталовкладень, треба добиватись раціонального використання ресурсів» [1, с. 48].

Турбота про охорону і раціональне використання природних багатств тісно пов'язана з проблемою задоволення постійно зростаючої суспільної потреби в природних ресурсах, розробленням і застосуванням прогресивних технологічних процесів і технічних засобів. Адже сучасний етап розвитку продуктивних сил СРСР характеризується величезними розмірами суспільного виробництва, яке вимагає все зростаючої кількості сировинних і паливно-енергетичних ресурсів.

За своїм станом природні ресурси представлені трьома великими групами. Одна з них включає біологічні, земельні і водні ресурси; друга — ресурси надр (різні види мінеральної сировини і палива); до третьої групи відносяться енергія рік, Сонця, вітру, підземних джерел тепла, сила морських приливів і відливів та інші види енергетичних джерел, що постійно зберігаються.

У кількісному відношенні природні ресурси поділяються на відносно обмежені і практично необмежені. Наприклад, енергія Сонця або вітру практично необмежена. Тому при визначенні народногосподарської значущості того чи іншого виду необхідно враховувати його поновлюваність. Біологічні і земельні ресурси, багато видів енергетичних джерел — відновлювані. І навпаки, всі ресурси надр практично невідновлювані. Враховуючи це, розв'язання проблеми охорони природних багатств і раціонального їх використання не може бути однозначним.

Нині в природних ресурсах, що споживаються народним господарством СРСР, провідне місце належить ресурсам надр, частина яких з часом зростає.

Особливо помітні зрушення у споживанні природних ресурсів за останні роки. За 1960—1974 рр. добуток мінеральних ресурсів зріс: нафти — в 3,1 раза, природного газу — в 5,8, вугілля — в 1,3, залізної руди — більше ніж в 2,1 раза [вираховано: 5, с. 220—222, 228].

Оскільки гірничодобувна промисловість орієнтується на ресурси надр, які на території СРСР розташовані досить нерівномірно, міжрайонні відмінності в структурі промисловості виявляються суттєвими. Це приводить до різної інтенсивності використання природних ресурсів у різних районах країни. Питання про інтенсивність використання виявлених ресурсів надр має принциповий характер. Якщо врахувати, що від відкриття нового родовища до початку його експлуатації на повну потужність минає не менше 12—15 років, то введення тепер в експлуатацію нових родовищ може забезпечити найбільший народногосподарський ефект не раніше кінця майбутньої п'ятирічки.

Крім цього, для гірничодобувної промисловості характерна ще одна важлива риса — досить висока фондомісткість її галу-

зей, котра більш ніж у 2 рази вища фондомісткості інших галузей промисловості.

Райони азійської частини країни мають величезні і різноманітні ресурси мінеральної сировини і палива й тому мають сприятливі умови для всебічного розвитку промислового виробництва, особливо матеріало- і енергомісткого. Але в зв'язку з віддаленістю і слабкою освоюваністю території, а також складними природно-кліматичними умовами, розвиток східних районів обмежений на даному етапі і вимагає великих капіталовкладень. Питання використання обмежених ресурсів знаходить своє розв'язання у практиці капітального будівництва. Від того, де і як ми будуватимемо підприємства, залежить раціональне використання трудових і природних ресурсів у найближчій перспективі. При цьому вибір варіантів зводиться до двох напрямків: 1) будівництво нових підприємств, обладнаних передовою технікою; 2) розширення і реконструкція діючих підприємств. «Запроєктованих у десятій п'ятирічці показників розвитку народного господарства намічається досягти з меншими, ніж у попередні п'ять років, темпами зростання капіталовкладень. Загальний їх обсяг буде значним — порядку 630 мільярдів карбованців. Але збільшаться вони на 24—26 процентів проти 42 у дев'ятій п'ятирічці. Ми визнаємо доцільним піти на це, тому що вважаємо важливим перенести наголос на повніше використання діючого устаткування, вже створених потужностей. Це і є лінія на інтенсифікацію народного господарства» [1, с. 50].

У галузевому аспекті капітальні вклади направлятимуться в ті галузі, які забезпечать приріст національного доходу з мінімальними матеріальними затратами. Це перш за все вимагає зміни співвідношень між добувною і оброблюючою промисловістю. Співвідношення, що склалося між цими галузями у багатьох випадках є одним з істотних показників рівня економічного розвитку країни. Чим більша частка оброблюючої промисловості в сукупному суспільному продукті, тим, як правило, вищий рівень економічного розвитку країни. Зниження питомої ваги добувної промисловості в загальному обсязі промислової продукції обумовлюється далішим поглибленням суспільного поділу праці, впровадженням у виробництво досягнень науки й техніки, скороченням питомих витрат сировини і палива на виробництво готової продукції.

За 1960—1974 рр. у промисловому виробництві країн питома вага добувної промисловості знизилася з 12 до 8,2%. Але в цьому процесі вимагаються певні структурні зміни. Для оброблюючої промисловості важливий не просто добуток того чи іншого обсягу різних видів корисних копалин з мінімальними затратами, але й якість первинної сировини. Якщо її якість не відповідає вимогам технології виробництва, то виникає необхідність у до-

даткових затратах або на підготовку сировини до виробництва, або на зміну технологічного процесу.

Важливий резерв зростання ефективності виробництва — розроблення заходів щодо підвищення ступеня добування корисних компонентів з мінеральної сировини при її комплексному використанні, утилізації розкривних і скельних порід у гірничодобувній промисловості, деревних відходів у лісному господарстві, очищення стічних вод і послаблення їх шкідливої дії на водні ресурси. «Масштаби господарської діяльності у десятій п'ятирічці, специфіка сучасних технологічних процесів, які застосовуються в промисловості, особливо в таких галузях, як металургія і хімія, роблять необхідними спеціальні заходи по охороні навколишнього середовища. На це в більшості галузей промисловості передбачаються великі асигнування. Дістануть застосування на практиці нові методи і засоби боротьби з шкідливими викидами речовин в атмосферу, передбачатимуться заходи по комплексному і раціональному використанню і охороні водних і лісних ресурсів» [1, с. 158].

Особливу роль у розв'язанні цих проблем набуває територіальний аспект капіталовкладень, приділяється велика увага комплексному використанню трудових і природних ресурсів.

Надалі «обличчя окремих районів країни дедалі більшою мірою визначатиметься реалізацією великих народногосподарських програм і створенням територіально-виробничих комплексів. Можна назвати такі вже початі програми, як розвиток еільського господарства Нечорноземної зони РРФСР, індустріально-аграрної зони Курської магнітної аномалії, Західно-Сибірського територіально-промислового комплексу, системи Ангаро-Єнісейських комплексів, Південно-Таджицького та інших» [1, с. 169].

Створення територіально-промислових комплексів дає змогу раціонально освоювати природні ресурси даного району, зменшувати втрати цінної вторинної сировини. Значно збільшуються можливості використання трудових резервів. Це стає можливим завдяки залученню в процес виробництва робітників різних спеціальностей. А спеціалізація у виробничих операціях приводить до підвищення рівня кваліфікації й до істотних змін у характері праці. Все це, разом з покращанням економічного стимулювання праці, сприяє зменшенню плінності кадрів, дає змогу закріплювати їх у нових перспективних районах. Нині намітився перехід до розширення виробництва шляхом одночасного зниження питомих трудових і капітальних затрат, а також скорочення витрат найбільш дефіцитних видів сировини.

Основним показником рішучого повороту до інтенсивних методів ведення господарства є те, що в новій п'ятирічці вперше зростання капіталовкладень не перевищує темпів зростання національного доходу. Так, якщо в дев'ятій п'ятирічці на 42% капіталовкладень припадало 28% зростання національного доходу,

то за планом у десятій — припаде на 24—26%, відповідно — 24—28%.

«Основний наголос у народногосподарських планах, — підкреслювалося на XXV з'їзді КПРС, — буде зроблено на поглибленні інтенсифікації виробництва на основі науково-технічного прогресу і всемірного режиму економії. Посиленню ролі інтенсивних факторів економічного зростання Центральний Комітет партії і уряд приділяли велику увагу в попередні роки; воно набуває першорядного значення в десятій п'ятирічці» [1, с. 132].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с.
2. Методические указания к разработке государственных планов развития народного хозяйства СССР. М., «Экономика», 1974. 520 с.
3. Итоги всесоюзной переписи населения 1970 года, т. 2. М., «Статистика», 1972. 272 с.
4. «Вестник статистики», 1975, № 12.
5. Народное хозяйство СССР в 1974 г. М., «Статистика», 1975. 862 с.

Н. М. СВИДАН

XXV З'ЇЗД КПРС ПРО ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПРОМИСЛОВОСТІ І СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

В історичних рішеннях XXV з'їзду КПРС розроблено науково обгрунтовану програму розвитку радянського суспільства на шляху до комунізму. З'їзд виробив стратегічний курс партії в галузі сільського господарства, який є зразком творчого розвитку ленінської аграрної політики в умовах розвинутого соціалізму. Намічені на десяту п'ятирічку темпи зростання сільськогосподарського виробництва, підвищення ефективності землеробства і тваринництва можливі тільки на основі зміцнення економічних зв'язків сільського господарства з іншими галузями народного господарства. «Дальше піднесення сільського господарства партія розглядає як найважливіше загальнодержавне, загальнонародне завдання. В його розв'язанні повинні внести гідний вклад усі галузі економіки» [2, с. 60].

Промисловість і сільське господарство — дві найважливіші і вирішальні галузі суспільного виробництва, що складають гігантський агропромисловий комплекс у системі суспільного розподілу праці. За підрахунками радянських економістів, продукція агропромислового комплексу в 1974 р. становила близько 38% усього валового продукту країни. На його долю припа-

дало 39% усіх коштів, укладених у народне господарство. Понад 47% усіх людей, зайнятих у матеріальному виробництві, працювало в агропромисловому комплексі [9, с. 12—13]. У цих умовах нового значення набуває вдосконалення виробничо-економічних зв'язків промисловості і сільського господарства. «Мабуть, настає час, — зазначається в матеріалах XXV з'їзду КПРС, — поліпшити — і серйозно поліпшити — виробничо-економічне співробітництво сільського господарства з тими галузями промисловості, які з ним безпосередньо зв'язані, забезпечити єдиний, загальнодержавний підхід до розвитку всього агропромислового комплексу» [2, с. 59]. У ньому безперервно відбуваються не тільки кількісні, але й якісні зміни, що виражають інтенсивний тип розширеного соціалістичного відтворення.

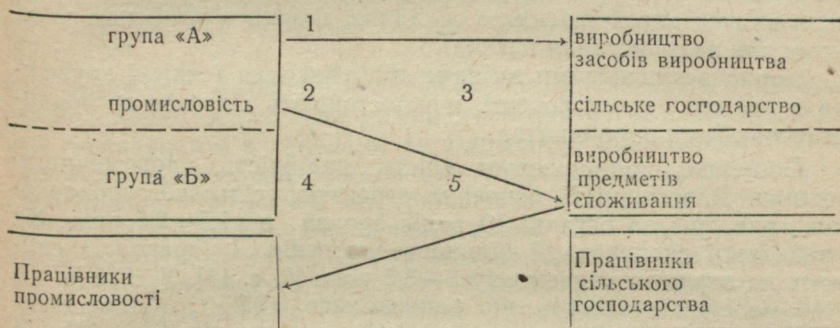
Причиною економічних зв'язків промисловості і сільського господарства є суспільний поділ праці, однак, для того, щоб процес їх поєднання проявлявся в повну міру, необхідні певні умови, що складаються поступово. До останніх належать поглиблення процесів спеціалізації і концентрації виробництва в сільському господарстві, використання досягнень науково-технічного прогресу і вдосконалення на цій основі матеріально-технічної бази колгоспів і радгоспів, індустріалізація аграрного виробництва. Всі ці процеси перебувають у взаємозв'язку і впливають один на одного. Так, підвищення ефективності виробництва за сучасних умов можливе лише на основі поглиблення спеціалізації виробництва, оскільки для підвищення продуктивності праці при виготовленні долі продукту необхідно, щоб її виробництво стало окремим спеціалізованим виробництвом, зазначав В. І. Ленін [див.: 1, с. 89]. Причому виробництво це має бути масовим, що дає змогу і навіть вимагає системи машин, а за сучасних умов — механізації і автоматизації виробництва. Однак застосування системи машин, використання сучасних поточних ліній є перевагою великих підприємств. Нині ставиться завдання зосередити випуск основної маси продукції у великих господарствах, які відрізняються високим рівнем спеціалізації, оснащені передовою технікою і будуть здатні забезпечити продукцією цілі райони країни. На переваги спеціалізації і концентрації в сільськогосподарському виробництві вказувалося на XXV з'їзді КПРС. «Досвід Молдавії, — зазначав Л. І. Брежнев, — ряду областей Російської Федерації, України, Білорусії та деяких інших республік говорить про те, що великі можливості швидкого зростання обсягів виробництва, серйозного підвищення продуктивності праці і зниження собівартості закладені в спеціалізації і концентрації виробництва на базі міжгосподарського кооперування і агропромислової інтеграції. Отже, треба активніше проводити цей курс. Наша організаторська робота, планування, використання економічних підойм повинні всемірно сприяти цьому прогресивному проце-

сові» [2, с. 58] Поглиблення процесів спеціалізації і концентрації в сільському господарстві неминуче приводить до кооперування і комбінування виробництва, створення великих виробничих і виробничо-збутових об'єднань агропромислового типу. Спеціалізоване, основане на сучасній матеріально-технічній базі, сільськогосподарське виробництво вимагає розширення своїх економічних відносин за рамки галузі і налагодження перш за все зв'язків з промисловістю. Метою економічних зв'язків промисловості і сільського господарства, під котрими розуміються відносини взаємної залежності і взаємної обумовленості двох цих галузей народного господарства, є найповніше задоволення потреб сільського господарства у промисловій продукції, а промисловості — в сільськогосподарській і задоволення потреб суспільства в продукції цих галузей.

Зв'язки промисловості і сільського господарства, що відбивають економічний обмін між двома цими галузями народного господарства, складаються по ряду напрямів (див. схему).

Схема

Міжгалузеві зв'язки промисловості і сільського господарства

Перший напрям зв'язків промисловості і сільського господарства показує рух засобів виробництва з галузей групи «А» промисловості в галузі сільського господарства, які виробляють засоби виробництва (сировину для промисловості). Другий — постачання машин, устаткування, електроенергії, добрив тощо з тих же галузей промисловості в галузі сільського господарства, котрі виробляють предмети споживання. Третій — надходження сільськогосподарської сировини в галузі промисловості, що переробляють її. Четвертий — реалізація продукції галузей групи «Б» промисловості сільським трударям. П'ятий — рух сільськогосподарських продуктів, що не піддавалися промисловій переробці, працівникам промисловості.

У майбутньому не всі ці напрями зв'язків матимуть однако- вий розвиток. Перший і другий напрями розвиватимуться швидкими темпами, бо збільшення поставок промисловістю засо-

бів виробництва сільському господарству необхідне для зміцнення його матеріально-технічної бази, прискорення процесу індустріалізації, що є необхідною умовою підвищення ефективності сільського господарства. Дані міжгалузевих балансів показують, що частка валової продукції промисловості, використаної в сільському господарстві, постійно зростає. Так, у 1966 р. вона становила 2,1%, а в 1972 р. — 3,3% [6, с. 112; 7, с. 116].

Нині близько 50 галузей матеріального виробництва в тій чи іншій мірі беруть участь у створенні матеріально-технічної бази сільського господарства [4, с. 22].

У дев'ятій п'ятиріччі підприємства промисловості постачали сільському господарству країни 1,7 млн. тракторів, понад 1,1 млн. вантажних автомобілів, на 15,8 млрд. крб. сільськогосподарських машин. Ще більшого розвитку цей напрям зв'язку матиме в десятій п'ятиріччі. Сільському господарству буде постачено 1,9 млн. тракторів, 1590 тис. тракторних причепів, 1350 тис. вантажних автомобілів, 538 тис. зернозбиральних комбайнів, на 23 млрд. крб. сільгоспмашин. У поточній п'ятиріччі колгоспи і радгоспи одержать 456 млн. тонн мінеральних добрив, замість 307 млн. тонн — у дев'ятій, причому буде зростати випуск високоякісних і складних добрив в найбільш зручному для використання вигляді.

• Поряд з кількісними змінами відбуваються і якісні зрушення в галузях промисловості, що постачають сільське господарство засобами виробництва.

По-перше, поліпшуються якість, надійність, довговічність техніки. Довговічність основних агрегатів сільськогосподарських тракторів за останні 10 років зросла в 1,5—2,5 рази. За правильної експлуатації більшість двигунів і тракторів служать до першого капремонту 3—3,5 роки [8, с. 14]. У 1975 р. 44 з 46 моделей тракторів, що випускалися (95%), відповідали сучасному рівню з основних технічних показників [8, с. 13]. У десятій п'ятиріччі також гостро ставиться проблема поліпшення якісних характеристик, підвищення потужності і швидкості техніки, що випускається.

По-друге, завдання промисловості, котра випускає засоби виробництва для сільського господарства, полягає в тому, щоб створювати не окремі машини, а цілі комплекси технічних засобів для механізації найбільш важливих і трудомістких процесів, а також створювати набори причіпних і навісних сільськогосподарських машин, придатних до агрегування з тракторами різних марок. Причому, процеси комплексної механізації мусять охоплювати не тільки виробництво сільськогосподарського продукту, але і його зберігання і транспортування.

По-третє, в ході вдосконалення агропромислових зв'язків від сільського господарства поступово відокремлюється цілий ряд галузей і переходить до промисловості. Це призводить до

структурних змін в усьому агропромисловому комплексі. Нині до нього входять не тільки галузі промисловості, що постачають селу засоби виробництва і переробляють продукцію колгоспів і радгоспів, але й займаються ремонтом сільськогосподарської техніки. Ці підприємства, маючи хорошу матеріальну базу, мають усі можливості швидко і якісно обслуговувати сільськогосподарські машини, механізми і устаткування.

В умовах прискореного переозброєння сільського господарства, коли з промисловості в сільське господарство надходить великий потік товарної продукції, випереджаюче зростання витрат на придбання засобів виробництва над доходами у багатьох колгоспах і радгоспах приводить до зміни в цілому пропорцій обміну між цими галузями. Якщо з зростанням цін на промислові вироби не підвищується ефект від їх використання, то це призводить до збільшення витрат сільськогосподарського виробництва, а в результаті, до подорожчання виробничих товарів. Тому для вдосконалення міжгалузевих зв'язків необхідно, як передбачається «Основними напрямками розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки», «при встановленні оптових цін на нові вироби, особливо на машини і устаткування, передбачити зниження їх на одиницю корисного ефекту» [2, с. 193].

Зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства створює основу для успішного розвитку зв'язків сільськогосподарства з галузями II підрозділу промисловості. Промислове перероблення сільськогосподарської продукції набуває все більшого розвитку. Переробленням сільськогосподарської сировини у нашій країні зайнято понад 20 галузей харчової, м'ясо-молочної і легкої промисловості [3, с. 13]. Це приводить до скорочення частки продукції сільського господарства, яка йде безпосередньо на споживання без промислового перероблення [5, с. 143; 6, с. 112; 7, с. 116] (див. табл.).

Таблиця

Використання валової продукції сільського господарства (в %)

	1959 р.	1966 р.	1972 р.
Використання безпосередньо на споживання без промислового перероблення	33	25,7	24,7
Пішло на перероблення в промисловість	39,6	43,9	52,4

Надалі обсяг сільськогосподарської продукції, що не підлягає промислому переробленню, буде скорочуватися. Це означає, що до того, як надійти до споживача, все більша частка сільськогосподарських продуктів буде піддаватися сортуванню.

упаковці тощо. Підвищення попиту населення на продукти, піддані промисловій обробці, викликане, з одного боку, тим, що вони відрізняються кращою якістю, довшим строком зберігання і періодом, протягом якого в них зберігаються поживні речовини, з другого боку — зростанням чисельності населення і зростанням життєвого рівня.

XXV з'їзд КПРС намітив цілий комплекс заходів щодо вдосконалення зв'язків сільського господарства з галузями промисловості, котрі переробляють його продукцію. «Ширше розвивати прямі зв'язки колгоспів і радгоспів з переробними і торговельними підприємствами, підвищити їх відповідальність за якість заготовлюваної і реалізованої споживачам продукції. Поліпшити транспортування і зберігання сільськогосподарської продукції, впроваджувати контейнерні перевезення. Розширити приймання продукції безпосередньо в містах виробництва і вивезення її транспортом заготівельників» [2, с. 228]. Тому об'єктивно необхідним є розвиток принципово нових форм агропромислових формувань з єдиною системою управління виробництвом, зберіганням, перероблюванням і збутом сільськогосподарської продукції. Крім того, міжгалузеві зв'язки сільського господарства повинні складатися не тільки «по вертикалі», тобто з промисловими підприємствами, які переробляють основний вид продукції спеціалізованого аграрного підприємства або ряду підприємств, але й «по діагоналі», тобто з підприємствами, що займаються перероблюванням відходів як промисловості, так і сільського господарства.

Нині ще не в повній мірі проявляється активна роль підприємств перероблюваної промисловості щодо сільськогосподарської. Ефективність роботи цих підприємств перебуває у безпосередній залежності від кількості, якості і ритмічності надходження сільськогосподарської сировини. Отже, промислові підприємства мусять брати активну участь у формуванні своєї сировинної зони, при цьому, якщо вони оснащені сучасним високопродуктивним устаткуванням, то необхідна наявність сучасної техніки, яка забезпечувала б високий рівень механізації робіт в колгоспах і радгоспах, що входять до сировинної зони. Тому в зв'язку з дефіцитністю ряду матеріально-технічних засобів, доцільно не розпилювати їх по окремих господарствах, а формувати поступово аграрні підприємства чи об'єднання, повністю оснащені сучасними комплексами машин.

У ході вдосконалення економічних зв'язків промисловості і сільського господарства досягатиметься збалансований розвиток всього агропромислового комплексу. У десятій п'ятирічці продовжуватиметься якісне перетворення сільськогосподарського виробництва, яке вимагає великих затрат часу, праці і засобів. Тим паче, що з ряду об'єктивно-історичних причин великі кошти для цієї галузі, як зазначалося на XXV з'їзді КПРС,

почали виділятися тільки останнім часом. Із 320 млрд. капіталовкладень, одержаних сільським господарством за роки Радянської влади, 213 припадає на дві останні п'ятирічки. У десятій п'ятирічці на розвиток сільського господарства буде виділено 171,7 млрд. крб., тобто понад чверть загального обсягу капіталовкладень, що на 41 млрд. крб. більше, ніж у дев'ятій п'ятирічці.

Внаслідок удосконалення економічних зв'язків промисловості і сільського господарства відбуваються якісні зміни в усьому агропромисловому комплексі, зміцнюється матеріально-технічна база як індустрії, так і сільського господарства, скорочуються збитки сільськогосподарської продукції у процесі її перероблювання і транспортування, підвищується ефективність функціонування всього агропромислового комплексу, що сприяє більш повному задоволенню потреб населення в продуктах харчування, а промисловості — в сировині.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. З приводу так званого питання про ринки.— Повне зібр. тв., т. 1, с. 63—113.
2. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с.
3. Калининченко Ю. И., Чичин Д. Я. Интеграция сельскохозяйственного и промышленного производства. М., «Экономика», 1975, 103 с.
4. Сиваченко Ю. И. Социально-экономические проблемы аграрно-промышленной интеграции. Одесса, «Маяк», 1975. 139 с.
5. Народное хозяйство СССР в 1960 году. Статистический ежегодник. М., «Статистика», 1961. 943 с.
6. Народное хозяйство СССР в 1967 году. Статистический ежегодник. М., «Статистика», 1968. 1008 с.
7. Народное хозяйство СССР в 1973 году. Статистический ежегодник. М., «Статистика», 1974. 880 с.
8. Ж. «Плановое хозяйство», 1976, № 4.
9. Ж. «Экономика сельского хозяйства», 1976, № 2.

О. П. МАМАЛУЙ, професор,
В. Ф. БОНДАРЕНКО

ПРО ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗАКОНІВ ПРИ СОЦІАЛІЗМІ

В умовах розвинутого соціалістичного суспільства господарська практика для досягнення завдань, поставлених XXV з'їздом КПРС, має опиратися на розроблені наукою найефективніші форми і методи використання економічних законів, на обґрунтовані нею шляхи створення адекватного даному етапу механізму господарювання. «Тільки на основі прискореного розвитку науки й техніки,— говорив на XXV з'їзді партії Л. І. Брежнев,— можуть бути розв'язані кінцеві завдання революції соціальної — побудоване комуністичне суспільство» [4, с. 53].

Останніми роками опубліковано значну кількість праць, присвячених дослідженню тих чи інших сторін цієї складної багато-

гранної проблеми. І якщо в розробці окремих питань досягнуто значного прогресу, то чимало сторін не набули ще достатньо глибокого розкриття, про що свідчить наявність різноманітних підходів у їх розумінні. Сюди ж належать і питання дії економічних законів, зміст і механізм їх використання в умовах соціалістичного суспільства.

У працях К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна не вживаються поняття «механізм дії» і «механізм використання» економічних законів, але слово «механізм» вживається у різноманітному поєднанні: суспільний, виробничий механізм капіталістичної дійсності, капіталу, капіталістичного виробництва і нагромадження, обороту, державної влади тощо — у значенні способу або системи функціонування даного об'єкта. Тому до будь-якої системи елементів поняття «механізм» цілком застосовне, що зовсім не усуває необхідність дальшого дослідження, а тільки вказує на те, що повинно бути розкрито стосовно даного об'єкта. Зрозуміло, вся складність зовсім не в тому, щоб одержати якесь нове сполучення «механізм дії економічних законів»¹ або «механізм їх використання». Це формальний бік питання. При розгляді виявляється, що заперечення правомірності вживання «двох механізмів» пов'язане з різним трактуванням співвідношення дії (прояву) і використання економічних законів у практиці соціалістичного господарства. Механізм дії виражає спосіб існування і функціонування законів і означає визначення конкретних явищ сутністю закону при певних конкретно-історичних умовах. Це — спосіб виникнення, прояву, здійснення зв'язків, втілених у законах; сукупність об'єктивних матеріальних форм, взаємозв'язаних елементів, «невольових» виконавців законів.

Закони суспільного розвитку (і економічні) не існують поза діяльністю людей, це «закони їх власних суспільних дій» [2, с. 278]. Тому визначення конкретних явищ сутністю закону, прояв зв'язків, втілених у законах, відбувається через свідому діяльність людей, яка завдяки сукупності матеріальних форм, імпульсів, сил спрямовується на реалізацію об'єктивної необхідності.

Як елементи або структурні ланки механізму дії економічних законів можна виділити економічні потреби й інтереси, економічні форми (ціна, прибуток, зарплата тощо). Деякі автори включають суди і планомірність, стимули реалізації інтересів, об'єктивні протиріччя економічної діяльності, форми взаємозв'язку економічних законів у ході дії і т. ін.

¹ У деяких авторів [5, с. 80; 6, с. 57; 12, с. 18] вживання поняття «механізм дії економічних законів» викликає заперечення. Це аргументується тим, що його неможливо на відміну від механізму використання, «створити» і про «механізм» слід говорити тільки стосовно умов свідомої, цілеспрямованої діяльності людей.

У своїй практичній діяльності люди використовують закони природи — опираючись на закони фізики, хімії, біології тощо, вони відтворюють ті чи інші природні процеси в штучних умовах. Тут використання по суті є продовженням їх дії в умовах, створених людським суспільством, і саме воно проявляється через діяльність людини, підкорене осяганню поставлених цілей. Ці процеси в аналогічній або відмінній формі розвертаються в природі поза діяльністю людини, тобто остання виступає як зовнішня щодо дії (прояву) законів природи. Наприклад, подолання земного тяжіння і виведення на навколосезну орбіту штучних супутників Землі, створення не існуючих у дикому вигляді високоврожайних сортів зернових культур тощо.

У використанні законів суспільства, на відміну від законів природи, є ряд особливостей. Закони природи до їх використання людиною діють поза і всупереч діяльності людей, закони ж суспільного розвитку (і економічні) і до, і в ході використання проявляються тільки в діяльності людей, що ускладнює розв'язання питання про співвідношення дії і використання економічних законів.

В умовах капіталізму відносини агентів виробництва виступають для них як щось об'єктивоване, чуже їм, діюче поза і всупереч їм. Але капіталіст як «персоніфікований капітал», вся діяльність котрого є лише функція капіталу [1, с. 562], диктує свою волю суспільному процесу, а останній у відчуженій формі стихійних, «сліпих» економічних законів через конкуренцію визначає дію капіталіста.

Закони суспільства досягають свідомості окремого капіталіста у вигляді рухомих мотивів його діяльності, головним з яких був прибуток, у погоні за котрим буржуазія усвідомлювала необхідність певних умов для досягнення корисних результатів, нащупувала взаємозв'язок і взаємодію деяких соціальних процесів, здійснювала активні, цілеспрямовані дії у сфері матеріального виробництва у суспільної надбудови, тобто емпірично використовувала закони суспільства.

За соціалізму діяльність різноманітних господарюючих суб'єктів заснована переважно на свідомому використанні економічних законів, що означає вдосконалення виробничих відносин шляхом свідомого і централізованого спрямованого упорядкування свідомої діяльності людей у відповідності до вимог цих законів у процесі планового управління, на основі вироблених в економічній політиці КПРС і Радянської держави цілей і завдань економічного і соціально-політичного розвитку суспільства. Механізм використання економічних законів або соціальний порядок їх реалізації в такому випадку буде являти собою певну сукупність форм, методів, етапів, за допомогою яких суспільно-економічні сили (суб'єкти господарювання) на всіх рівнях на-

правляють економічний процес у руслі пізнаної об'єктивної необхідності.

Як же співвідносяться дія і використання економічних законів? Останніми роками в економічній літературі відносно рідко зустрічаються з даного питання крайні позиції, коли використання ототожнюється з дією економічних законів [10, с. 75—76] або протиставляється йому [9, с. 526—527]. Більшість авторів, що вивчають цю проблему, більш діалектично підходять до розгляду співвідношення цих понять. Дія і використання єдині в тому розумінні, що вони здійснюються тільки практичною діяльністю, тому розв'язання питання співвідношення дії і використання економічних законів має бути знайдене не шляхом протиставлення діяльності людей як дії, так і використанню законів, а під час розгляду співвідношення останніх у діяльності людей. Слід підкреслити, що дія економічних законів може розглядатися незалежно від факту їх використання. Звичайно, це абстракція, але й важливий методологічний принцип пізнання використання економічних законів і заперечення його може призвести (і призводить деяких дослідників) до зміщення об'єктивного і суб'єктивного, до нерозуміння тієї основи, на котрій ґрунтується використання економічних закономірностей в економічній політиці, у практиці соціалістичного господарювання. Тому цілком правомірно, на нашу думку, визначити дію як основу їх використання, а використання як обґрунтоване дією законів.

Використання економічних законів «знімає» їх дію, але не зводиться до неї, оскільки воно носить тут специфічний характер, тому що в значній мірі залежить від суб'єктивного фактору [див. 14, с. 193]. Необхідне знання економічних законів, їх дії, вироблення стратегії і тактики використання — як використовувати, якими засобами, методами, тобто розгляд результатів застосування виробничих форм: методів і суб'єктів цього процесу.

Механізм використання створюється з урахуванням ряду факторів, не зв'язаних безпосередньо з дією економічних законів: вимог інших соціальних законів, функціонування світової системи соціалізму, боротьби двох протилежних соціально-економічних систем, взаємовідношень суспільства з природою тощо.

Отже, за соціалізму дія економічних законів повністю не співпадає з їх свідомим використанням, інакше б зникла усіяка грань між об'єктивним і суб'єктивним у цьому процесі, між пізнанням економічних законів і їх використанням, що призвело б до невірних тверджень про те, що в умовах соціалізму все закономірно проявляється обов'язково як усвідомлене і усіяка закономірність, нами підмічена, обов'язково реалізується планомерно.

У випадку неповного використання або невикористання економічних законів у економіці можуть виникнути негативні про-

цеси — порушення пропорції, зниження ефективності виробництва та ін., що є неспівпаданням волі, бажання людей (суспільства, колективу), втілених у планах розвитку, з одержаним результатом. Це об'єктивна вимога до створення відповідних зв'язків, яка витікає з матеріальних передумов. Це — «сигнал» до органів управління про необхідність «коректування» господарської діяльності людей.

Як елементи механізму використання економічних законів у працях радянських економістів виділяються різноманітні сукупності. Так, Л. Канищенко і Т. Ковальчук відносять до них систему управління, планування і прогнозування, важелі стимулювання виробництва і форми організації соціалістичного розширеного виробництва [див. 7, с. 36]. Т. Трубіцина включає пізнання економічних законів, вироблення суспільством плану на основі пізної системи законів і організацію суспільної дії людей по виконанню планів з урахуванням конкретної обставини [див. 11, с. 14]. А Шевцов називає як елементи економічну політику партії і держави, принципи і методи господарювання, планування, державного керівництва соціалістичною економікою тощо [див. 13, с. 38]. Можна дійти висновку, що багато авторів допускають зміщення ряду аспектів класифікації, в результаті чого існують розбіжності у поглядах. Доцільно, на нашу думку, розглядати елементи під кутом суб'єктів, форм, методів і послідовності використання¹.

Під суб'єктами використання слід розуміти ті суспільні сили, котрі беруть участь в економічному процесі, володіючи специфічною свідомістю і волею і так чи інакше впливають на дану систему виробничих відносин. В умовах соціалізму це окремі трудящі, трудові колективи, різноманітні господарські органи, громадські і державні організації на чолі з КППС.

Формами використання економічних законів виступають по суті об'єктивно обумовлені форми економічних відносин або економічні категорії, на які цілеспрямовано впливають господарюючі суб'єкти. Йдеться про ті конкретні господарські форми, котрі не тільки мають об'єктивний зміст, але є й інструментами економічної політики. Тому вони повинні відповідати як умовам економічних законів, так і специфічним особливостям даного історичного періоду, завданням розвитку народного господарства. Ці форми (зарплата, премія, ціна, собівартість, прибуток тощо) можуть прискорювати або гальмувати розвиток виробництва, стимулювати або обмежувати підвищення його ефективності в залежності від ступеня їх адекватності об'єктивним законам і конкретно історичним умовам їх дії.

¹ В. Н. Кашин називає суб'єкти, форми, методи і ступені процесу використання чотирма головними категоріями, що характеризують цей процес [див. 8, с. 133].

У залежності від економічних суб'єктів можна розрізнати державну, колективну (групову) й індивідуальну форми використання економічних законів. Метод останніх може бути визначений як якийсь спосіб, образ дій даного економічного суб'єкта, що здійснює зміни в економічних процесах. Найзагальнішими з них є економічний (метод стимулювання), адміністративний (метод наказу, директиви) і метод переконання.

Виділення етапів (ступенів) використання законів пов'язане з тим, що цей процес включає в себе ряд взаємозв'язаних і взаємообумовлених послідовних суспільно-економічних дій. Кожен наступний ступінь підготовлюється попереднім, і чим складніша дія даного економічного закону, тим складніший механізм його використання. У загальному виді можна виділити ряд спільних ступенів діяльності по використанню всіх економічних законів, кількість яких варіюється від двох до шести. На нашу думку, можуть бути виділені такі етапи: I. На основі наукового пізнання економічних (і в цілому соціальних) законів, їх дії в конкретних умовах даного етапу розвитку суспільства з урахуванням результатів прогнозування, визначення стратегічних і тактичних завдань економічної політики КПРС і уряду, в котрій відбуваються основні напрями розвитку економіки. На наступних етапах, безпосередньо зв'язаних з господарським управлінням, основним організаційним принципом которого є демократичний централізм, відбувається реалізація вироблених напрямів; II. Науково обґрунтоване планування соціально-економічних процесів; III. Поточна господарсько-організаційна робота по реалізації законів і постанов, прийняття різними органами оперативних рішень (сюди можна включити перевірку методів господарювання поставленням експериментів, розробленням тих чи інших моделей тощо); IV. Безпосередня господарська практична діяльність трудящих мас; V. Контроль і облік виконання запланованих завдань і узагальнення розвитку народного господарства в даному плановому періоді.

Механізм використання даних законів (що таким чином розумівся) розглядався на досить високому рівні абстракції, так би мовити «в чистому вигляді».

Проте «чистих» явищ ні в природі, ні в суспільстві *немає* і бути не може..., ...саме поняття чистоти є певна вузькість, односторонність людського пізнання, яке не охоплює предмет до кінця в усій його складності» [3, с. 227]. Детальнішої конкретизації механізм використання набуває під час розгляду поняття «механізм соціалістичного господарювання». В методологічному відношенні рівень механізму соціалістичного господарювання є відносно самостійним в аналізі механізму використання економічних законів. Механізм соціалістичного господарювання як механізм використання економічних законів у його політико-правовому визначенні являє собою сукупність принципів, заходів, форм (ва-

желів), методів, що дають КПРС і державі, органам господарського управління планомірно впливати на економіку для досягнення поставлених соціально-економічних завдань. Він включає в себе народногосподарські зв'язки, планування, організацію і управління, методи господарювання, а також сукупність як господарських (ціна, прибуток та ін.), так і адміністративно-правових (інструкція, директива, закон тощо) важелів.

Успішне здійснення завдань комуністичного будівництва багато в чому визначається ступенем організованості і планованості функціонуючого господарського механізму, його адекватності системі діючій на даному етапі економічних законів.

Зміна конкретно-історичних умов господарювання постійно висуває завдання вдосконалення цього механізму, котре здійснюється, виходячи з економічної політики партії і уряду. Тому в числі вузлових питань стратегії партії на наступну п'ятирічку виділяється необхідність «...дальшого вдосконалення планування і управління, всього господарського механізму» [4, с. 142].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркс К. Капітал, т. I, кн. I.—Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 23, с. 45—728.
2. Енгельс Ф. Анти-Дюрінг.—Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 20, с. 7—577.
3. Ленін В. І. Крах II Інтернаціоналу.—Повне збір. тв., т. 26, с. 197—250.
4. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с.
5. А Балкин Л. Механизм использования экономических законов в развтом социалистическом обществе.—«Плановое хозяйство», 1972, № 12, с. 77—86.
6. Валовой Д., Лапшина Г. Социализм и товарные отношения. М., «Экономика», 1972. 398 с.
7. Канищенко Л., Ковальчук Т. Некоторые особенности механизма социалистического хозяйствования.—«Экономические науки», 1975, № 7, с. 33—39.
8. Кашин В. Познание и использование экономических законов при социализме. М., «Мысль», 1975. 196 с.
9. Кронрод Я. Законы политической экономии социализма. М. «Мысль», 1966. 581 с.
10. Макарова М. О характере экономических законов социализма.— В кн.: Политическая экономия социализма — научная основа руководства народным хозяйством. М., «Мысль», 1975, с. 71—79.
11. Трубицына Т. К. Маркс и Ф. Энгельс о действии экономических законов при социализме.— В сб.: Актуальные проблемы политической экономии социализма. Саратов, 1969, с. 3—15.
12. Харахашьян Г., Евдокимов Ю. О социалистическом экономическом механизме.— «Экономические науки», 1974, № 8, с. 18—26.
13. Шевцов А. Хозяйственная деятельность государства и использование им экономических законов.— В кн.: Социалистическое государство и управление экономикой. Изд-во Саратовского ун-та, 1975, с. 24—43.
14. Яцкевич Л. Ленинизм и законы общества, Минск, Изд-во БГУ, 1971. 256 с.

ДИНАМІКА СУСПІЛЬНИХ ФОНДІВ СПОЖИВАННЯ В РОЗВИНУТОМУ СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

XXV з'їзд КПРС ознаменував новий історичний рубіж у розвитку радянського суспільства на шляху до комунізму, озброїв партію, народ чіткою політичною лінією, стратегією і тактикою дальшого прямування до комунізму, конкретизував настанови XXIV з'їзду з корінних питань економічної політики створюються нові можливості для дальшого підвищення добробуту радянських людей, поліпшення умов їх праці і побуту, значного прогресу охорони здоров'я, освіти, культури — для всього, що сприяє формуванню нової людини, всебічному розвитку особи, вдосконаленню соціалістичного способу життя [5, с. 42].

В умовах розвинутого соціалізму все — від економіки до духовної культури — служить реалізації вищої мети суспільного виробництва, людині праці, створенню сприятливих умов для задоволення її матеріальних і духовних потреб, її розвитку і вдосконаленню. Створюючи КПРС, В. І. Ленін підкреслював, що вона віддасть усі свої сили й енергію побудові нового суспільства, в якому виробництво вестиметься «...для забезпечення повного добробуту і вільного всебічного розвитку в сіх членів суспільства» [1, с. 218].

Побудова в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства ознаменувала і якісно новий етап у зростанні матеріально-культурного рівня життя трудящих. Зрілий соціалізм, як вказується в резолюції XXIV з'їзду КПРС, знаменує «глибокий поворот економіки до вирішення різноманітних завдань, зв'язаних з підвищенням добробуту народу» [4, с. 223]. Саме в умовах розвинутого соціалізму, підкреслював Л. І. Брежнев, створюється «можливість зробити те, до чого ми завжди прагнули: поставити зростання добробуту радянських людей в центр практичної політики партії» [6, с. 4]. Поліпшення народного добробуту, розв'язання соціальних проблем, як зазначалося на XXIV з'їзді партії, стає все настійнішою потребою самого господарського розвитку, однією з важливих передумов прискорення зростання виробництва, науково-технічного прогресу.

Соціальний напрям завдань десятої п'ятирічки за змістом і характером цілком відповідає програмній меті КПРС, її генеральному курсу — неухильному зростанню добробуту народу. Важлива роль у цьому належить суспільним фондам споживання, роль яких найповніше проявляється в умовах розвинутого соціалістичного суспільства. Саме тут вони стають істотним фактором економічного, соціального і науково-технічного прогресу.

На сучасному етапі значно збільшуються розміри суспільних фондів споживання, зростає їх роль у задоволенні суспільних потреб, вдосконалюється система розподілу. Характерна стійка тенденція зростання суспільних фондів споживання. Так, якщо в 1940 р. вони становили в СРСР 4,6 млрд. крб., то в 1960—27,3, в 1970—63,9, а до 1975 р. досягли 90 млрд. крб., що означає їх зростання порівняно з 1940 р. в 19,5, а з 1960 р. в 3,3 рази. Збільшується і показник суспільних фондів споживання на душу населення. Якщо в 1940 р. він становив 24 крб., 1960—27,3, в 1970—63,9, а до 1975 р. досягли 90 млрд. крб., тобто зріс порівняно з 1940 р. майже в 15, а з 1960 р.— приблизно в 3 рази [10, с. 113]. У десятий п'ятиріччі виплати і пільги з суспільних фондів споживання досягнули не менше 115 млрд. крб. Для їх динаміки характерне й те, що на стадії зрілого соціалізму вони зростають швидше, ніж фонди оплати по праці. Як зазначається у Програмі КПРС, «в міру просування до комунізму особисті потреби все більше задовольнятимуться за рахунок суспільних фондів споживання, темпи їх зростання перевищать темпи збільшення індивідуальної оплати по праці» [3, с. 80]. Так, за період з 1965 по 1974 р. середня грошова заробітна плата робітників і службовців зросла на 46%, оплата праці колгоспників—на 78%, а виплати і пільги, одержані населенням з суспільних фондів споживання, на 98% [11, с. 29]. У роки дев'ятої п'ятирічки заробітна плата робітників і службовців зросла в середньому на 20%, оплата праці колгоспників на 25%, виплати і пільги населенню збільшилися в 1,4 рази [5, с. 182—183]. У десятий п'ятиріччі при зростанні середньої заробітної плати на 16—18%, доходу колгоспників—на 24—27%, суспільні фонди споживання планується збільшити на 28—30%.

Унаслідок більш високих темпів зростання суспільних фондів споживання порівняно з фондом оплати по праці підвищується і їх питома вага в загальному обсязі матеріальних благ і послуг, споживаних населенням. Вона становила в 1940 р.—15%, в 1960—24; в 1967 р.—27%, а нині досягла однієї третини [12, с. 57].

На кожному етапі розвитку соціалістичного суспільства складається структура суспільних фондів споживання, яка визначає їх призначення й використання за видами послуг (див. таб. 1). Таблиця свідчить про те, що основна частина суспільних фондів споживання (понад 80%) витрачається на освіту, охорону здоров'я, соціальне забезпечення трудящих. При цьому за період 1961—1970 рр. витрати на охорону здоров'я і фізкультуру зросли удвічі і становили в 1970 р. у розрахунку на душу населення—40,8 крб. На утримання дітей, інвалідів, престарілих і тимчасово непрацездатних в 1970 р. направлялося 44%

суспільних фондів споживання, більше половини цих коштів затратили на матеріальне забезпечення престарілих та інвалідів. У 1970 р. у порівнянні з 1960 р. витрати на виплату пенсій збільшилися в 2,3, а число пенсіонерів — у 1,9 раза.

Таблиця 1

	1960		1965		1970		1974	
	млрд. крб.	%	млрд. крб.	%	млрд. крб.	%	млрд. крб.	%
Всього витрат із суспільних фондів споживання	27,3	100	41,9	100	63,9	100	83,0	100
У тому числі: на освіту	7,9	28,9	13,2	31,5	18,7	28,1	24,5	29,5
на охорону здоров'я і фізичну культуру	5,0	18,3	6,9	16,4	10,0	15,6	10,6	12,2
на соціальне забезпечення	9,9	35,2	14,4	34,3	22,8	35,6	28,4	34,2
Інші (утримання житлового фонду тощо)	4,5	17,6	7,4	17,8	12,4	20,7	19,5	24,1

За приблизним підрахунком близько 1/4 частини суспільних фондів споживання надходить працюючим членам суспільства, хоча вони становлять у загальній чисельності населення 44%, 3/4 — основна частина — витрачається на задоволення матеріальних і духовних потреб непрацюючих. В загальному обсязі суспільних фондів споживання в 1970 р. грошові виплати становили 51,2% (32,8 млрд. крб.), безплатні послуги і пільги — 48,8% (31,1 млрд. крб.), з них 76% — безплатні, 24% — пільгові послуги населенню [12, с. 65, 69].

Дев'ята п'ятирічка була періодом здійснення широкої програми соціальних заходів. Безпосередньо на народний добробут направлено, включаючи засоби на житлове і соціально-культурне будівництво, приблизно чотири п'ятих національного доходу. Реальні доходи на душу населення збільшилися на 24%.

Характерно, що на проведення нових соціальних заходів було направлено стільки ж коштів, скільки за дві попередні п'ятирічки, разом узяті. В 1975 р. порівняно з 1965 р. чисельність населення з доходом сто і більше карбованців у місяць на члена сім'ї зростає у вісім з половиною разів. «За цією цифрою, — зазначав на XXV з'їзді партії Л. І. Брежнев, — докорінне зрушення в рівні і способі життя десятків мільйонів людей» [5, с. 40].

Ніколи раніше завдання підвищення життєвого рівня народу не розв'язувалося так глибоко і масштабно, як у минулий період. О. М. Косигін на XXV з'їзді КПРС зазначав, що економіка розвинутого соціалістичного суспільства з її могутнім виробничим і науково-технічним потенціалом дає змогу намі-

тити на десяту п'ятирічку широку програму соціального розвитку і підвищення рівня життя народу. В реалізації цього важлива роль належить суспільним фондам споживання. Так, у дев'ятій п'ятирічці було здійснено і на десяту намічено важливі заходи щодо підвищення освітнього і культурного рівня народу, розширення підготовки кваліфікованих кадрів через систему вищої і середньої освіти. У розвинутому соціалістичному суспільстві, в умовах прискорення соціального і науково-технічного прогресу значно зростає роль системи освіти, розвиток народної освіти стає однією з основних умов високих темпів економічного зростання.

Праця робітника з середньою освітою по продуктивності перевершує працю тих, хто не має такої освіти. Спеціаліст з вищою освітою за результатом праці утричі перевершує випускника середньої школи. На розвиток освіти асигнуються величезні кошти з суспільного фонду споживання: тільки за період з 1960 по 1974 р. вони зросли більш ніж утричі, сягнувши суми 24,5 млрд. крб., що становило майже 30% суспільних фондів. В основному завершено перехід до загальної середньої освіти. В 1975 р. середню освіту набуло понад 4 млн. юнаків і дівчат. У минулу п'ятирічку значно розширилися масштаби підготовки висококваліфікованих спеціалістів. У вищих і середніх спеціальних навчальних закладах підготовлено спеціалістів приблизно удвічі більше, ніж у першій — четвертій п'ятирічках, разом узятих. У 1975 р. різними видами навчання охоплено близько 90 млн. чол., з них у загальноосвітніх школах навчалося 48,8 млн., у вузах — 4,9 млн., у технікумах та інших спеціальних закладах — 4,5 млн. У народне господарство направлено 1866 тис. спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою. На кінець 1975 р. 77% населення, зайнятого в народному господарстві, мало вищу і середню (повну й неповну) освіту [9].

У роки десятої п'ятирічки розвиватиметься і вдосконалюватиметься середня освіта, велика увага приділятиметься трудовому вихованню учнів, профорієнтації молоді, її етичному і естетичному вихованню, будуватимуться нові загальноосвітні школи (на 7 млн. учнівських місць). Прийом учнів до середніх професійно-технічних і технічних училищ збільшиться майже удвічі, система професійно-технічної освіти підготує приблизно 11 млн. кваліфікованих робітників. До 1980 р. буде підготовлено 9,6 млн. спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою. Завдяки успіхам освіти, зазначав Л. І. Брежнев, уже нині радянський народ сміливо можна назвати найосвіченішим народом світу.

Економіка розвинутого соціалізму зробила можливим більше вдосконалення всієї системи соціального забезпечення трудящих. Вимогу останнього, як важливе завдання боротьби тру-

дящих, висунув ще В. І. Ленін, розробляючи проект Програми РСДРП. А в проекті резолюції Празької конференції РСДРП по Думському законопроекту про державне страхування робітників В. І. Ленін визначав і основні принципи побудови соціального страхування, які цілком зберігають своє значення і актуальність за сучасних умов [2, с. 140—141].

У середині 60-х років на основі здійснення заходів, розроблених Комуністичною партією і Радянським урядом, у нашій країні завершилося створення системи соціального забезпечення трудящих, що відповідає умовам зрілого соціалізму.

Основна її особливість — охоплення різними видами забезпечення всіх груп населення і значне зростання фондів, які виділяє суспільство на утримання непрацездатних. Так, витрати на пенсійне забезпечення становлять близько 1/3 суспільних фондів споживання. Таблиця 2 показує зростання чисельності пенсіонерів і витрат на соціальне забезпечення за період з 1940 по 1972 р. [7, с. 531—570, 726].

Таблиця 2

	1940	1950	1960	1970	1972
Особи, що одержували пенсію (в млн. чол.)	4	13	21	40	42
в % до чисельності населення	2	7	8	17	17,2
Витрати на соціальне забезпечення (з витратами на медичне обслуговування) (в млрд. крб.)	2	6,5	15,6	34,5	39,8
в % до національного доходу	5	11	11	12	12,7

У 1975 р. у країні налічувалося 44,4 млн. пенсіонерів, за п'ять років їх чисельність збільшилася на 10,9%.

У дев'ятій п'ятирічці здійснено цілий комплекс нових великих заходів щодо вдосконалення системи соціального забезпечення. Так, приблизно 87% усіх коштів суспільних фондів виділялося на нові заходи в цій галузі. В 1971 р. збільшилися мінімальні розміри пенсій за старістю робітникам і службовцям на 50%, колгоспникам на 67%, одночасно на колгоспників поширився порядок начислення пенсій, прийнятий для робітників і службовців. Це не тільки поліпшило матеріальне становище ветеранів праці, але й привело відповідно рівень мінімальної пенсії за старістю до рівня мінімальної заробітної плати. Введено для колгоспників допомогу по тимчасовій непрацездатності, для жінок-колгоспниць — по вагітності й пологах. Поліпшено пенсійне забезпечення інвалідів і сімей, що втра-

тили годувальника, установлені додаткові пільги інвалідам Великої Вітчизняної війни і сім'ям військовослужбовців, що загинули. Збільшилась до 7—10 днів оплата за догляд за хворою дитиною, усім працюючим жінкам допомога по вагітності й пологах виплачується у розмірі повного заробітку, незалежно від трудового стажу. З 1 листопада 1974 р. введено допомогу малозабезпеченим сім'ям, у яких середній сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує 50 крб. щомісяця. Допомога виплачується в розмірі 12 крб. (щомісяця) на кожну дитину до виповнення їй 8 років.

Слід зазначити, що в найменш забезпечених сім'ях частка виплат і пільг із суспільних фондів споживання становить 40—50% їх доходів, тоді як у доходах більш забезпечених сімей — 15—20%. Соціально-економічні заходи, здійснені в дев'ятій п'ятирічці, значно підвищують надходження з суспільних фондів споживання малозабезпеченим сім'ям, сприятимуть скороченню їх чисельності. В 1973 р. підвищилися розміри стипендій учням технікумів (на 50%), студентам (на 25%). На це асигнувалося 1,5 млрд. крб. щороку. Всього за дев'яту п'ятирічку за рахунок збільшення допомоги, пенсій і стипендій зросло доходи приблизно в 40 млн. чол.

Протягом 1976—1980 рр. передбачається проведення ряду нових соціальних заходів. Так, продовжуватиметься здійснення заходів щодо поліпшення умов праці й побуту працюючих жінок: буде введена для них часткова оплата по догляду за дитиною до 1 року; побудована мережа дитячих ясел-садків і дитсадків на 2,5—2,8 млн. місць. Намічається підвищити мінімальний розмір пенсій робітникам, службовцям, колгоспникам, установлення пенсій для колишніх членів колгоспів, які мають мішаний стаж роботи, введення надбавок до пенсій інвалідам I групи з числа колгоспників. Підвищаться розміри допомоги по інвалідності з дитинства тощо.

Разом зі зростанням економічного потенціалу країни підвищується роль суспільних фондів споживання у розв'язанні житлової проблеми. За роки дев'ятої п'ятирічки побудовано жител площею 544 млн. м² — понад 11 млн. упорядкованих квартир; 56 млн. чол. одержали квартири, поліпшили свої житлові умови. За обсягом і темпами житлового будівництва наша країна посідає перше місце в світі. «Поліпшення житлових умов робітничого класу, селянства, інтелігенції,— підкреслював О. М. Косигін на XXV з'їзді КПРС,— партія вважає одним з головних завдань у справі підвищення народного добробуту» [5, с. 135]. У новій п'ятирічці продовжуватиметься масове житлове будівництво, за п'ять років буде збудовано 545—550 млн. м² житла, на житлове і комунальне будівництво виділяється близько 100 млрд. крб. капіталовкладень, тобто розв'язуватиметься житлова проблема комплексно, всебічно.

Отже, в умовах зрілого соціалізму закономірною є зростаюча роль суспільних фондів споживання в розв'язанні комплексних програм, що забезпечить поліпшення умов життя, побуту і праці членів розвинутого соціалістичного суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. Зауваження на другий проект програми Плеханова.— Повне збір. тв., т. 6, с. 199—221.
2. Ленін В. І. IV (Празька) Всеросійська конференція РСДРП.— Повне збір. тв., т. 21, с. 117—149.
3. Програма КППС. К., Політвидав України, 1961. 126 с.
4. Матеріали XXIV з'їзду КППС. К., Політвидав України, 1971. 360 с.
5. Матеріали XXV з'їзду КППС. К., Політвидав України, 1967. 288 с.
6. Брежнев Л. И. Речь на встрече с избирателями Бауманского избирательного округа г. Москвы 14 июля 1974 г.— Ж. «Политическое самообразование», 1974, № 7, с. 3—17.
7. Народное хозяйство СССР в 1972 г. М., «Статистика», 1973. 824 с.
8. Народное хозяйство СССР в 1974 г. М., «Статистика», 1975. 862 с.
9. Сообщение ЦСУ СССР «Об итогах выполнения государственного плана развития народного хозяйства СССР в 1975 году».— «Правда», 1976, 1 февр.
10. «Вопросы экономики», 1975, № 10.
- 11 «Политическое самообразование». 1975, № 11.
12. Доходы трудящихся и социальные проблемы уровня жизни населения СССР. М., Научно-исследовательский ин-т труда, 1973, 188 с.

В. Ю. ДОВГАЛЬ, канд. екон. наук,
О. А. ШЕКШУЄВ

СУТЬ ДОДАТКОВОГО ПРОДУКТУ ПРИ СОЦІАЛІЗМІ

XXV з'їзд КППС зазначив, що «суть десятої п'ятирічки виражена в короткій і всеосяжній формулі, виробленій партією,— це п'ятирічка якості і високої ефективності в ім'я дальшого зростання економіки і народного добробуту» [8, с. 133]. Інтереси виконання завдань десятого п'ятирічного плану вимагають дальшого розроблення питання додаткового продукту. Ніякий суспільний лад не знищує відкритого К. Марксом поділу чистого продукту на необхідний і додатковий. У цьому відбита загальна умова процесу виробництва, і з точки зору соціалістичних виробничих відносин він цілком закономірний. «...якщо зняти з заробітної плати, як і з додаткової вартості, з необхідної праці, як і з додаткової,— зазначає К. Маркс,— специфічно капіталістичний характер, то залишаться вже не ці форми, а лише їх основи, спільні всім суспільним способам виробництва» [2, с. 411].

При дослідженні природи додаткового продукту необхідно розрізняти, з одного боку, причини (прагнення людини до більш повного задоволення потреб, що розвиваються найякіснішими засобами, а звідси — прагнення до постійного розширення ви-

робництва), а з другого — умови (соціальна необхідність забезпечити функціонування, захист і зміну системи суспільних відносин, що склалася, взагалі або її окремих елементів частково, а звідси, виробництво частини засобів для утримання працівників невиробничої сфери).

Умовою виникнення й існування додаткового продукту є зростання виробничих сил суспільства. Ця думка в «Капіталі» К. Маркса підкреслюється так: «...поки продуктивність праці не досягла певного рівня, в розпорядженні робітника немає часу для безплатної праці, а поки у нього немає такого часу, неможлива додаткова праця...» [1, с. 481].

Виробництво додаткового продукту можливе завдяки зростанню продуктивності праці. Але прагнення людини до більш повного задоволення своїх потреб існує завжди незалежно від зростання продуктивності праці. «Надлишок продукту праці над витратами підтримання праці і утворення й нагромадження з цього надлишку суспільного виробничого і резервного фонду,— зазначає Ф. Енгельс,— все це було і лишається основою всякого суспільного, політичного і розумового прогресу» [4, с. 188.] Процес виробництва і суспільний поділ праці призвели до того, що виконання частини соціальних функцій доцільно було доручити відповідним категоріям працівників. Безпосередній виробник при цьому поступово звільняється від необхідності особисто здійснювати ці функції, але взамін він мусить видавати частину виробленого ним продукту.

«Додаткова праця взагалі,— писав К. Маркс,— як праця понад міру даних потреб, завжди повинна існувати» [2, с. 354]. Одним з головних питань кожної формації є питання про те, в якій формі здійснюється додаткова праця, кому вона дістається. «Тільки тією формою,— підкреслював К. Маркс,— в якій ця додаткова праця видавлюється з безпосереднього виробника, з робітника, відрізняються економічні формації суспільства, наприклад, суспільство, побудоване на рабстві, від суспільства наймащої праці» [1, с. 213]. В усіх антагоністичних формаціях основу виробничих відносин складає приватна власність на засоби виробництва, тому й поділ продукту на необхідний і додатковий носить приватний, антагоністичний характер. Експлуататори завжди прагнуть скоротити рамки необхідного продукту, збільшити додатковий, який вони присвоюють безвідплатно. В буржуазному суспільстві необхідний і додатковий продукт перебувають у гострому протиріччі. Трудящі не зацікавлені при капіталізмі у виробництві додаткового продукту, оскільки після перетворення його в капітал він стає засобом їх гноблення.

Суть додаткового продукту при соціалізмі визначається властністю на засоби виробництва. Це визначає корінні зміни в характері праці. Вона стає вільною. Праця на себе і своє суспільство. В. І. Ленін, критикуючи М. Бухаріна, підкреслював, що за

соціалізму «додатковий продукт іде не класу власників, а всім трудящим і тільки їм» [6, с. 382]. У комуністичній формації він не є результатом експлуатації чужої праці, не відчужується від безпосередніх виробників, не перетворюється в самоціль, а стає засобом «задоволення потреб самих робітників», служить «для повного розвитку всіх їх здібностей і рівноправного користування всіма здобутками науки і мистецтва» [5, с. 94]. Ось тому в соціалістичному суспільстві його називають продуктом для задоволення суспільних потреб. Хоча даний продукт виступає як продукт понад необхідного для задоволення власних потреб, як додатковий, кожен виробник зацікавлений у нім так само, як у необхідному. В цьому виражається глибока суть виробничих відносин за соціалізму і тільки так слід розуміти висловлювання К. Маркса: «Усунення капіталістичної форми виробництва дасть змогу обмежити робочий день необхідною працею. Однак, не обхідна праця, за інших рівних умов, все ж розширить свої рамки. З одного боку тому, що умови життя робітника стануть багатшими, його життєві потреби зростуть. З другого боку, до необхідної праці, долучатиметься частина теперішньої додаткової праці, саме та праця, яка потрібна для утворення суспільного фонду резервів і нагромадження» [1, с. 499].

Додатковий продукт являє собою об'єктивно існуючу реальність, абстракцію відносно власне виробництва. Він може бути досліджений тільки з урахуванням руху і прояву цієї абстракції у процесі виробництва. Будучи відносинами власне виробництва, додатковий продукт проявляє себе на поверхні економічних явищ у різних формах. Помилка ж ряду економістів у питанні про додатковий продукт, на нашу думку, полягає в тому, що ця категорія виводиться з форм прояву, а не з виробництва.

Серед радянських економістів немає і єдиної думки про економічні кордони необхідного і додаткового продукту. Говорячи про поділ чистого продукту на необхідний і додатковий, на нашу думку, слід керуватися ось чим: 1) критерій поділу слід шукати перш за все у сфері матеріального виробництва, за функціональним призначенням як необхідного, так і додаткового продукту у процесі виробництва; 2) задоволення потреб виробника, як власних, так і суспільних, мусить забезпечувати всебічний розвиток особи й індивідуальних здібностей виробника; 3) виробництво і остаточне використання чистого продукту опосередковується розподільними і перерозподільними процесами, що зумовлюють істотні відносини в розпаді чистого продукту на стадії кінцевого використання від чистого продукту, створеного на початковій стадії виробництва. Ось чому не можна змішувати необхідний і додатковий продукт з формами їх кінцевого використання.

У ряді праць розглядається питання про віднесення послуг, що складають момент виробництва безпосередніх виробників

(послуги освіти, охорони здоров'я тощо) до необхідного продукту. Ми вважаємо такий підхід до розв'язання економічних кордонів необхідного і додаткового продукту правомірним. Він заснований на відомому положенні К. Маркса про те, що «Коли я купую послугу вчителя... то витрати на це навчання, подібно до витрат на моє утримання, входять у витрати виробництва моєї робочої сили» [3, с. 388].

На нашу думку, утримання працівників, які займали місце в матеріальному виробництві і втратили можливість працювати у зв'язку з похилим віком, повинне здійснюватися також за рахунок необхідного продукту, тобто ці члени суспільства одержують пенсію, котра своїм джерелом має необхідний, а не додатковий продукт, оскільки і самі пенсії визначаються в залежності від кількості і якості праці, яку кожен пенсіонер віддав суспільству в попередній період. Що ж до пенсіонерів і інвалідів, котрі брали участь у галузях народного господарства, що прямо не відносяться до матеріального виробництва, то їх утримання здійснюється за рахунок додаткового продукту. Отже, засоби державного бюджету на соціальне забезпечення формуються як за рахунок необхідного, так і додаткового продукту. До необхідного продукту слід відносити також послуги, зроблені працівникам матеріального виробництва транспортними підприємствами, підприємствами зв'язку, житлово-комунального господарства, закладами культури тощо.

Самі ж працівники, зайняті в цих галузях, утримуються за рахунок необхідного продукту в тій мірі, в якій вони надають послуги працівникам матеріального виробництва, і за рахунок додаткового продукту в тій мірі, в котрій вони надають послуги працівникам держапарату, армії та ін.

В розвинутому соціалізмі відбувається розширення кордонів необхідного продукту, що забезпечує задоволення зростаючих потреб суспільства. Він стає таким структурним елементом чистого продукту, за рахунок якого здійснюється всебічний розвиток особи, а не тільки виробництво його робочої сили.

Додатковий продукт використовується для розширення виробництва, утворення страхового і резервного фонду, утримання армії, органів влади, науковців тощо.

Більш визначеною в кількісному відношенні (з двох частин чистого продукту), тобто первинною величиною є необхідний продукт. К. Маркс писав: «Але якщо зникає необхідна праця, зникає й додаткова праця, бо остання є тільки функція першої» [1, с. 501]. Величина ж додаткового продукту може бути визначена виходячи з величин чистого і необхідного продукту. Не знаючи об'єктивних основ співвідношення між необхідним і додатковим продуктом, не можна вірно установити пропорції між I і II підрозділами суспільного виробництва, оптимального співвідношення фондів нагромадження і споживання, оплати праці, рівня

цін. Нині відсутня єдина методика у визначенні величини необхідного і додаткового продукту, єдина точка зору щодо критерію їх співвідношення. Так, за розрахунками М. Р. Ейдельмана, в 1966 р. норма додаткового продукту в цілому по народному господарству становила 90%, державному сектору — 122%, тоді як у 1959 р. — 88%. За цими даними норма додаткового продукту по окремих галузях матеріального виробництва була: у промисловості — 174%, в тому числі в галузях важкої промисловості — 128, легкої і харчової — 136, у будівництві — 21, у сільському господарстві (без власного підсобного господарства) — 58% [13, с. 87—88]. Цю різницю в нормах він пояснює порядком ціноутворення і відмінністю в рівні зарплати. На його думку, за 1959—1966 рр. норма додаткового продукту по суті лишилася незмінною. Г. М. Сорокін вважає закономірною тенденцію норми додаткового продукту до підвищення. За його розрахунками, при зростанні фізичного обсягу реалізованого національного доходу за 1951—1968 рр. — в 3,8 раза, величина необхідного продукту зросла утричі, додаткового — в 4,1 раза, а норма додаткового продукту в СРСР становила: в 1950 р. — 101%, в 1955 — 106, в 1960 — 107, в 1965 — 115, в 1968 р. — 122% [14, с. 54—55].

У 1974 р. завершився третій звітний міжгалузевий баланс за 1972 р. (перші два — за 1959 і 1966 рр.). Він в цілому дає характеристику виробництва суспільного продукту, підсумки якого можна побачити з таблиці [12, с. 166].

Таблиця

Структура валового суспільного продукту за 1972 р. (в % до підсумку продукції по кожному підрозділу)

	Увесь продукт	У тому числі		
		матеріальні виробничі затрати	зарплата й інші види оплати праці	додатковий продукт
Увесь валовий суспільний продукт	100	56,3	22,0	21,7
Засоби виробництва	100	59,5	22,2	18,3
Предмети споживання	100	50,8	21,7	27,5

Розрахунки норм додаткового продукту ускладнюються тим, що сучасна статистика не точно відбиває зміст ряду важливих показників. Чистий продукт поділяється на заробітну плату й інші види оплати працівників матеріального виробництва і на додатковий продукт (див. табл.). Дані, наведені М. Р. Ейдельманом і Г. М. Сорокіним, характеризують поділ чистого продукту на продукт для себе і суспільства, а не на додатковий і необхідний продукт. Визначаючи величину останніх, їх співвідношення, слід пам'ятати, що вони складаються в самому виробництві. Їх

не можна установлювати довільно, оскільки це буде порушенням вимог економічних законів. Тому ми не погоджуємося з тими економістами, які вважають, що співвідношення між необхідним і додатковим продуктом установлює держава. Вона не може установлювати ці пропорції, а може тільки враховувати ці пропорції, що об'єктивно склалися, і в практичній діяльності більш чи менш правильно відбивати їх.

Окремі економісти заявляють, що із зростанням продуктивності праці відносно збільшується додатковий продукт і зменшується необхідний [11, с. 162], а норма додаткового продукту збільшується, посилаючись на К. Маркса, що «...ступінь багатства вимірюється не абсолютною величиною продукту, а відносною величиною додаткового продукту» [1, с. 224]. Але ж тут К. Маркс пише: «Як виробництво додаткової вартості є визначальною метою капіталістичного виробництва, так і ступінь багатства вимірюється не абсолютною величиною продукту, а відносною величиною додаткового продукту» [1, с. 224]. Це відноситься тільки до антагоністичних формацій і безпосередньо до капіталізму, де підвищення продуктивності праці посилює ступінь експлуатації найманої праці капіталом.

Розвиток комуністичного способу виробництва забезпечується шляхом безперервного збільшення маси чистого продукту, котра служить безпосередньо для досягнення вищої мети соціалізму й комунізму — найбільш повного задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства, що постійно зростають. У соціалістичному суспільстві із зростанням продуктивності праці збільшується як додатковий, так і необхідний продукт, норма додаткового продукту може зменшуватися, при одночасному зростанні його абсолютної величини. Маса ж необхідного продукту, — як підкреслює В. В. Корочкін, — може зростати і при зменшенні необхідного робочого часу (праці), якщо темпи зростання продуктивності праці перебивають це зменшення [10, с. 92]. Зростання необхідного продукту не може значно відставати від зростання продуктивності праці, від зростання виробництва всього продукту. Збільшення рівня споживання трудящих іде услід за підвищенням продуктивності праці і визначається тільки можливостями виробництва.

У Литовській РСР проведено аналіз руху величини додаткового продукту. Він показав, що норма додаткового продукту має тенденцію до зниження. У восьмій п'ятирічці необхідний продукт у республіці становив 2141 млн. крб., а додатковий — 1493 млн. крб. Отже, питома вага необхідного продукту — 58,9%, а додаткового — 41,1%. Норма додаткового продукту — 70% [9, с. 163].

К. Маркс говорив, «...що коли в якій-небудь суспільно-економічній формації переважне значення має не мінова вартість, а споживна вартість продукту (що характерне для соціалізму і ко-

мунізму.— В. Д. і О. Ш.), то додаткова праця обмежується більш-менш вузьким колом потреб, але з характеру самого виробництва ще не впливає безмежна потреба у додатковій праці» [1, с. 229].

В умовах розвинутого соціалізму посилюється дія закону підняття потреб. Збільшується вільний час, але при скороченні робочого часу необхідний продукт не тільки не може бути зменшений, а й збільшений, оскільки збільшення вільного часу викликає підняття потреб, які вимагають задоволення.

На сучасному етапі комуністичного будівництва норма додаткового продукту стабілізується, однак у окремі періоди може змінюватися в той чи інший бік.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркс К. Капітал.— Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 23, с. 45—728.
2. Маркс К. Капітал.— Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 25, ч. II, с. 3—420.
3. Маркс К. Капітал.— Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 26, ч. I, с. 3—399.
4. Енгельс Ф. Анти-Дюрінг.— Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 20, с. 7—577.
5. Ленін В. І. Проект і пояснення програми соціал-демократичної партії.— Повне збір. тв., т. 2, с. 79—107.
6. Ленін В. І. Замечання на книгу Н. И. Бухарина «Економика переходного періода» (май 1920 г.).— В кн.: Ленинский сб., т. 11, с. 345—403.
7. Програма КПРС. К., Політвидав України, 1961. 126 с.
8. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с.
9. Закономерности развития производственных отношений. Материалы республиканской научно-методической конференции преподавателей кафедр политэкономии вузов Прибалтийских республик. Паланга, 1975. 221 с.
10. Процесс социалистического накопления. М., Изд-во МГУ, 1975. 140 с.
11. Социалистический продукт и его формы. М., «Экономика», 1975. 183 с.
12. Народное хозяйство СССР в 1973 г. М., «Статистика», 1974. 880 с.
13. «Вопросы экономики», 1969, № 9.
14. «Вопросы экономики», 1971, № 1.

М. М. ГРІНЧЕНКО, канд. екон. наук,
М. Л. ГЕЙТЕНКО

ПРО ПРИРОДУ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Необхідність удосконалення планового керівництва народним господарством, на що вказував XXV з'їзд КПРС, вимагає дальшого дослідження проблем механізму функціонування соціалістичної економіки, більш повного використання економічних законів соціалізму. В цьому зв'язку важливе значення має розкриття природи економічних інтересів — категорії, яка має місце при будь-якій системі виробничих відносин і разом з тим виражає специфіку кожного історично-визначеного економічного базису суспільства.

Питання про економічні інтереси в нашій літературі обгово-

рюється широко й інтенсивно. Але природа його досі трактується по-різному.

Одні автори вважають економічний інтерес категорією суб'єктивною, котра залежить від свідомості, волі, бажання тощо, інші трактують його природу з дуалістичних позицій, стверджуючи, що він являє собою єдність об'єктивного і суб'єктивного.

Більшість радянських економістів і соціологів, як виявилось у ході дискусії на сторінках журналів та в монографічній літературі, трактують інтерес як об'єктивну економічну категорію, що відображає певні суспільно-виробничі відносини. Така точка зору, на наш погляд, здається найбільш ґрунтовною. Ми згодні з думкою Г. Е. Глезермана, згідно з якою природу економічного інтересу можна правильно визначити лише розмежувавши на три різні моменти: 1) формування інтересів як об'єктивного явища, 2) їх відображення в свідомості людей, яке може бути більш чи менш точним, правильним чи перекрученим, 3) їх реалізацію через практичну діяльність, через боротьбу.

Економічні інтереси виступають як форма прояву об'єктивно існуючих виробничих відносин людей по виробництву, розподілу, обміну і споживанню матеріальних благ, властива кожному суспільству. «Економічні відносини кожного даного суспільства,— писав Ф. Енгельс,— проявляються насамперед як *інтереси*» [5, с. 262]. Таким чином, тут підкреслюється той факт, що економічні інтереси не продукт свідомості, а суспільне об'єктивно обумовлене явище, пов'язане з виробничими відносинами і притаманними їм економічними законами. Інтереси існують незалежно від того, усвідомлені вони людьми, втягнутими в дані відносини, чи ні. Економічні інтереси суспільства, класів, соціальних груп і окремих індивідуумів визначаються їх місцем в даній системі суспільного виробництва. Отже, вони — не справа вільного вибору. Яке місце людини (класу) в суспільному виробництві, які виробничі відносини, такі і його інтереси.

В основі економічних інтересів у будь-якому суспільстві лежать потреби людей, їх груп, класів, тобто об'єктивно необхідні матеріальні умови життя, котрі відповідають досягнутому історичному ступеню розвитку суспільного виробництва і самих його учасників. Об'єктом економічних потреб виступають як матеріально-речові блага, так і різні види людської діяльності, що опосередковують процес задоволення матеріальних потреб. Економічні потреби мають історичний характер і безперервно змінюються в залежності від досягнутого рівня розвитку виробничих сил та пануючого типу виробничих відносин. Визначна роль у формуванні потреб належить виробництву, оскільки, за К. Марксом, «найчастіше потреби народжуються прямо з виробництва або з стану речей, оснований на виробництві» [2, с. 79]. Об'єктивна необхідність задоволення потреб штовхає людей до участі в суспільному виробництві.

Таким чином, економічні інтереси можна визначити як відносини між людьми, що складаються в зв'язку з необхідністю задоволення матеріальних потреб суспільства та його членів і об'єктивно обумовлених всією системою пануючих виробничих відносин.

Економічні інтереси реалізуються через свідомість людей, виступають як спонукальний стимул їх діяльності в різних сферах народного господарства. «Впливи зовнішнього світу на людину, — підкреслював Ф. Енгельс, — відбиваються в її голові, відображаються в ній у вигляді почуттів, думок, спонук, проявів волі, словом — у вигляді «ідеальних прагнень» і в цьому вигляді вони стають «ідеальними силами» [6, с. 277]. В. І. Ленін відзначав, що «... інтереси «рухають життям народів...» [8, 78].

Через інтереси виражається необхідність окремих дій людей (класів), постановка і досягнення ними певних цілей. Результативність дій, їх ефективність залежать в значній мірі від того, настільки усвідомлені інтереси учасниками суспільного виробництва. Чим повніше усвідомлюються працівниками економічні інтереси, тим сильніші стимули їх виробничої діяльності.

Економічні інтереси є сила, яка об'єднує між собою людей в процесі їх суспільно-виробничої діяльності і тим самим цементує всю систему економічних відносин. «... Інтерес, — відмічали К. Маркс і Ф. Енгельс, — ось що зчіплює одного з одним членів громадянського суспільства» [1, с. 128]. Усвідомлені економічні інтереси — важливий фактор, котрий визначає розвиток суспільного виробництва. Вони виступають як рушії економічного життя. «... Економічні інтереси, — підкреслював В. І. Ленін, — відіграють вирішальну роль...» [7, с. 44].

Зміст і взаємозв'язок економічних інтересів у будь-якій соціально-економічній формації визначається суспільним ладом виробництва, в першу чергу, пануючими відносинами власності на засоби виробництва. Так, в умовах капіталізму, оснований на пануванні особистої власності, існує антагонізм економічних інтересів праці і капіталу, нестримна гонитва за здобуттям додаткової вартості шляхом посилення експлуатації трудящих. «Де немає спільності інтересів, там не може бути єдності мети, не кажучи вже про єдність дій» [4, с. 13]. При соціалізмі ж соціалістична власність усуває антагонізм інтересів, обумовлює їх єдність, і, говорячи словами Ф. Енгельса, «... інтереси окремих людей, не протилежні один одному, а об'єднані...», «... громадський інтерес уже не відрізняється від інтересу кожної окремої особи!» [3, с. 512, 515].

На базі суспільної власності і планомірного розвитку народного господарства встановлюється повна єдність інтересів дружніх класів, виробничих колективів і особистих інтересів трудящих при провідній ролі загальнонародних інтересів, що відповідає загальнонародній власності як провідній формі соціалістичної власності. В умовах зрілого соціалізму, як відзначалося на

XXV з'їзді КПРС, посилюється економічна і соціальна роль загальнонародної власності, проходить далі зближення з нею колгоспно-кооперативної власності [9, с. 184—185].

Загальнонародний економічний інтерес — забезпечення повного добробуту і всебічного розвитку всіх членів суспільства — це принципово новий, притаманний тільки соціалізму інтерес, який корениться безпосередньо в суспільному виробництві. Його провідна роль визначається основним економічним законом соціалізму. Він виражає саму суть всієї системи економічних інтересів при соціалізмі. Тут загальний інтерес не рівнодіюча збігу особистих інтересів. Навпаки, тут суспільство в особі держави — суб'єкт безпосереднього суспільного виробництва, і тому загальний інтерес є дійсно суспільним, загальнодержавним, інтересом усіх соціальних груп, верств і класів соціалістичного суспільства і кожного окремого його члена. Всі інші інтереси складаються під визначальним впливом його загального інтересу.

Спільність і органічна єдність економічних інтересів суспільства, колективу і кожного окремого працівника ще не означає, що при соціалізмі має місце повне їх злиття і співпадання. У повсякденній свідомості людей відображаються, як правило, перш за все їх ближчі прагнення й інтереси. Розуміння масами трудящих їх корінних, довгочасних і загальних інтересів не досягається само собою. Воно є результат діяльності Комуністичної партії. Тільки вона, будуючи свою творчу діяльність на міцному фундаменті марксистсько-ленінської теорії, може повністю і послідовно виражати інтереси трудящих, вносити наукові передбачення в свідомість мас, забезпечувати взаємний зв'язок інтересів усіх класів і соціальних груп радянського народу, направити їх в одне загальне русло [див. 11, с. 54].

Економічна політика КПРС, яка враховує всю сукупність інтересів, направлена в першу чергу на захист і реалізацію корінних, довгочасних інтересів суспільства як єдиного цілого. Це знаходить свій вираз у цільових установках партії з корінних питань економічної політики в період розвинутого соціалізму. Як відзначалося на XXV з'їзді КПРС, найвища мета економічної стратегії партії є неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу, а їх стрижнем, який пронизує як десяту п'ятирічку, так і довгострокову перспективу — даліше нарощення економічної могутності країни і корінне оновлення виробничих фондів, забезпечення стійкого збалансованого зростання важкої промисловості, котра складає фундамент економіки [див. 9, с. 44—45, 47].

Реалізація особистих і колективних інтересів у єдності з суспільними досягається шляхом проведення курсу на правильне поєднання директивних завдань центральних органів з використанням економічних стимулів. Це забезпечує активізацію

особистих і колективних інтересів, поєднує їх з інтересами суспільства, робить вигідним для трудящих і колективів об'єднань та підприємств успішно розв'язати завдання, затверджені на-родногосподарським державним планом.

Єдності особистих, колективних і загальнонародних інтересів відповідають такі форми розподілу необхідного і додаткового продукту, які максимально стимулюють високопродуктивну працю. В господарському житті виробничих об'єднань і підприємств необхідний і додатковий продукт виступають у вигляді різних форм: заробітної плати, прибутку, заохочувальних фондів, централізованих суспільних фондів споживання. Всі вони використовуються як засоби економічного стимулювання.

Зростаючий обсяг національного доходу, переважна частина якого планомірно направляється суспільством у фонд споживання, дає змогу систематично підвищувати заробітну плату й інші доходи за працю, які являють собою основний особистий матеріальний стимул. Досить сказати, що реальні доходи (в порівняльних цінах) робітників промисловості і будівництва в розрахунку на одного працюючого в 1975 р. перевищили рівень 1913 р. в 9,5 раза і рівень 1940— в 3,5 раза, а селян — відпо-відно в 14 і 6 разів.

За роки дев'ятої п'ятирічки (1971—1975 рр.) чиста, тобто та, що залишається після сплати податків, заробітна плата робітників і службовців збільшилася з 122 до 146 крб. в місяць, або на 20%. Сумарний заробіток робітників і службовців у де-в'ятій п'ятирічці був у середньому на 1500 крб. більшим, ніж у восьмій. Якщо врахувати, що в сім'ях робітників і службовців нараховується тепер близько двох працюючих, то не важко визначити, що загальне зростання трудових доходів сімей за ці роки склало 2700 крб. [10, с. 17].

Успіхи підприємств і їх колективів у виробництві ведуть до збільшення госпрозрахункових фондів матеріального стимулювання колективів і всіх їх членів. Серед цих фондів слід особливо виділити фонд соціально-культурних заходів і житлового будівництва, котрий створюється на окремих підприємствах за рахунок коштів їх прибутку. Представляючи одну з найбільш конкретних форм здійснення розподільчих відносин при соціалізмі і виражаючи колективні матеріальні інтереси, він, разом з тим, виступає як істотний фактор, який зв'язує в одне особисті і загальнонародні інтереси.

Фонд соціально-культурних заходів і житлового будівництва може виконувати властиві йому функції лише в тому випадку, якщо його величина зможе в достатній мірі задовольнити соціально-культурні і побутові потреби колективів підприємств. Ось тому, при переведенні підприємств на нову систему планування і економічного стимулювання перш за все були збільшені фонди економічного стимулювання, в тому числі і фонд соціально-культурних заходів і житлового будівництва.

Лише за чотири роки дев'ятої п'ятирічки на промислових підприємствах нашої країни використані кошти цього фонду становили 6805 млн. крб.

В прийнятих XXV з'їздом КПРС рішеннях накреслені широкі заходи по дальшому розвитку форм стимулювання і підвищення заінтересованості трудящих у продуктивній і якійсній роботі. В них передбачається: посилення стимулюючої ролі оплати за працю, залежність доходів кожного робітника від особистого трудового внеску і внеску колективу в розвиток суспільного виробництва і підвищення його ефективності; посилення ролі економічних стимулів у розробці та виконанні планів, які враховують всі можливості, резерви зростання та підвищення ефективності виробництва, поліпшення якості продукції та інші заходи [див. 9, с. 193—195].

Рішення XXV з'їзду КПРС відкривають широкий простір для успішного здійснення програми соціально-економічного розвитку нашої країни в десятій п'ятирічці, яка відповідає корінним інтересам радянських людей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Святе сімейство, або критика критичної критики.— Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 2, с. 3—220.
2. Маркс К. Злиденність філософії.— Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 4, с. 65—178.
3. Енгельс Ф. Ельберфельдські промови.— Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 2, с. 512—515.
4. Енгельс Ф. Революція і контрреволюція в Німеччині.— Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 8, с. 3—106.
5. Енгельс Ф. До житлового питання.— Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 18, с. 199—274.
6. Енгельс Ф. Людвіг Фейербах і кінець класичної німецької філософії.— Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 21, с. 257—302.
7. Ленін В. І. Що робити? — Повне збір. тв., т. 6, с. 1—180.
8. Ленін В. І. Конспект книги Гегеля «Наука логіки». — Повне збір. тв., т. 29, с. 73—202.
9. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с.
10. Болотин Б. Главная задача десятой пятилетки.— «Мировая экономика и международные отношения», 1976, № 3, с. 15—24.
11. Вопросы экономической политики КПСС на современном этапе. М., Политиздат, 1975. 350 с.

С. І. МІЩЕНКО

ВИРОБНИЧІ ОБОРОТНІ ФОНДИ І ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

У розвинутому соціалістичному суспільстві підвищення ефективності суспільного виробництва — головного завдання радянської економіки — здійснюється за допомогою інтенсифіка-

ції. XXV з'їзд КПРС відзначив, що «інтереси як поточного, так і більш довгочасного розвитку країни вимагають всебічної інтенсифікації виробництва, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці як вирішальних факторів підвищення ефективності виробництва і життєвого рівня населення. Йдеться насамперед про те, щоб підвищити віддачу з кожної одиниці матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, ефективно використовувати виробничі фонди» [4, с. 139—140]. Останні складають матеріальну основу соціалістичного розширеного відтворення і є важливою складовою частиною і формою національного багатства країни. Фонди поділяються на основні і оборотні. Методологічною основою цього поділу є вчення К. Маркса про основний і оборотний капітал. Одна частина виробничих фондів, представлена в основному засобами праці, обслуговує чимало виробничих циклів, зберігаючи натуральну форму протягом усього періоду функціонування, і поступово переносить свою вартість на вироблюваний продукт.

Інша частина виробничих фондів, представлена переважно предметами праці, повністю споживається в кожному виробничому циклі. Видозмінюючи свою натуральну форму, вона бере участь у формуванні споживної вартості і вартості товарів. «Сирий матеріал становить субстанцію продукту, але змінює свою форму» [1, с. 200]. Тому в кожному циклі виробництва ця частина виробничих фондів відшкодовується як по вартості, так і в натурі і називається оборотними фондами. Їх раціональне використання, зниження матеріаломісткості — один з важливих напрямів підвищення соціалістичного виробництва. Значимість його обумовлюється тим, що «потреби країни в енергії та сировині безперервно зростають, а їх виробництво обходиться все дорожче. Отже, щоб не йти на надмірне збільшення капіталовкладень, треба добиватись раціонального використання ресурсів, у тому числі за рахунок зниження матеріаломісткості продукції, застосування більш дешевих і ефективних матеріалів, а також економного їх використання» [4, с. 48].

Матеріальні затрати складають переважаючу частину витрат на виробництво продукції, і їх величина, в міру розвитку продуктивної сили праці і супроводжуючим їй зростанням розмірів виробництва, зростає. К. Маркс зазначав: «Разом із зростанням масштабу виробництва і з підвищенням продуктивної сили праці через кооперацію, поділ праці, застосування машин і т. д. збільшується і маса сировини, допоміжних матеріалів і т. д., що входять у щоденний процес відтворення» [2, с. 148]. Ця тенденція має місце нині і підтверджується такими даними [див. табл.: 11, с. 64; 9, с. 174; 10, с. 210].

З таблиці видно, що питома вага сировини, основних і допоміжних матеріалів, палива, енергії в затратах на виробництво промислової продукції значно зросла і становила в 1974 р.

Структура затрат на виробництво промислової продукції (в %))

Роки	Всього затрат	У тому числі							
		сировина і основні матеріали	допоміжні матеріали	паливо	енергія	всього матеріальних затрат	амортизація	зарплата і відчислення на соц. страхування	інші затрати не розподілені по елементах
1940	100	58,1	5,9	4,1	1,3	70,4	2,2	22,5	5,9
1960	100	64,0	4,8	3,4	1,8	74,0	3,5	19,3	3,2
1970	100	64,6	4,6	3,8	2,6	75,6	5,1	16,1	3,2
1974	100	64,6	4,3	3,6	2,5	75,0	5,7	14,8	4,5

$\frac{3}{4}$ собівартості продукції. Стає зрозумілим, яке велике значення має економія уречевленої праці, втіленої в оборотні виробничі фонди. Поліпшення використання оборотних фондів, економія уречевленої в них праці виражається в зниженні абсолютних і питомих затрат сировини, матеріалів, палива, енергії — дає змогу з однієї й тієї ж кількості матеріальних ресурсів виробити більше готової продукції без додаткових затрат. При цьому обсяг виробництва зростає швидшими темпами порівняно зі зниженням затрат матеріальних ресурсів. Так, при зниженні норм витрати матеріалів на 25% виробництво продукції зростає на 33,3% [5, с. 44].

Економічний зміст зниження матеріальних затрат на одиницю продукції, що розглядається з точки зору суспільного виробництва, полягає в зростанні продуктивності суспільної праці, економії робочого часу. Від величини матеріальних затрат багато в чому залежить формування пропорції між нагромадженням і споживанням. Чим ефективніше використовуються оборотні фонди, тим вищі темпи зростання фізичного обсягу національного доходу, а отже, і вищі темпи зростання добробуту трудящих і темпи нагромадження [5, с. 45; 6, с. 63].

При великих масштабах суспільного виробництва в нашій країні і високих темпах його розвитку економія уречевленої праці, зниження матеріальних затрат має важливе народногосподарське значення. «Зниження матеріаломісткості продукції, яка випускається в країні, тільки на один процент рівнозначне додатковому зростанню національного доходу на 3—4 мільярди карбованців» [3, с. 67]. Це більше результатів економії одного процента фонду зарплати і одного процента капітальних затрат відповідно в 2,4 і 4 разів.

Вирішальною умовою поліпшення використання оборотних фондів і зниження матеріаломісткості є впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу. Останній у своїй звичайній формі є поступове нагромадження наукових знань і їх поступова технологічна реалізація. На певних етапах розвитку суспільного виробництва еволюційний процес змінюється революційним. Наприклад, в нинішніх умовах науково-технічний прогрес проходить в значно прискореному темпі, відбувається корінне якісне зрушення в усіх галузях матеріального виробництва. Важливим результатом таких зрушень є якісні зміни в продуктивних силах і виробничих відносинах, прискорення темпів зростання продуктивності праці і ефективності виробництва.

XXIV з'їзд КПРС, надаючи першочергового значення науково-технічному прогресу в розвитку виробництва, відзначив, що в умовах комуністичного будівництва дальший бурхливий розвиток продуктивних сил повинен піднятися на якісно новий ступінь у результаті перевороту в науці, техніці і технології.

Нові технологічні процеси — найінтенсивніші процеси, що значно прискорюють увесь виробничий цикл, сприяють більш економічному використанню матеріалів, зниженню матеріаломісткості і підвищенню ефективності суспільного виробництва. Їх застосування, наприклад, у машинобудуванні і металообробці дає змогу зберегти більшу кількість металу та іншої сировини при обробці. Так, при обробці 1 млн. тонн прокату методом об'ємного штампування досягається економія 250 тис. тонн металу, вивільняється понад 20 тис. робітників і 15 тис. металорізальних верстатів.

У виробничому моторобудівному об'єднанні «Серп і молот» виготовлення сухарів клапанів за допомогою холодного об'ємного штампування із стрічки, замість виточки з прутка на автоматах, дало змогу одержати економію металу понад 25 тонн, вивільнило 18 робітників і 10 верстатів, дало 16 тис. крб. економії. На ХВЗ виготовлення заготовок корпусу втулки заднього колеса в кількості 1 млн. штук на рік проводилося на горизонтально-кувальних машинах. Після запровадження стану періодичного прокату, вартість котрого на 21,7 тис. крб. більша від горизонтально-кувальних машин, річні амортизаційні відрахування збільшились на 1,6 тис. крб. Однак більш висока продуктивність стана дала змогу перейти на однозмінний режим роботи, скоротивши витрати на зарплату на 2,3 тис. крб. Унаслідок зміни технології виробництва заготовок знизилась витрати металу на 24 тис. крб., інструменту — на 6,8 тис. крб. Отже, загальна сума економії сягнула 33,1 тис. крб., що більше ніж у 20 разів перекидає збільшення витрат на амортизацію, причому це має місце при мінімальному завантаженні стана.

Підприємства Харківщини протягом року використовують 1,8 млн. тонн металу, при цьому близько 500 тис. тонн йде у відходи, з них 300 тис. тонн у стружку. Якщо врахувати, що 1 її тонна обходиться в середньому в 600 крб., то харківська промисловість щорічно має близько 70 млн. крб. невиробничих затрат. На підприємствах Харкова вага литих заготовок і поковок на 30—40% більша від деталей, що виготовляються з них. Але ж $\frac{2}{3}$ ваги машин і механізмів, що випускаються основними галузями харківської промисловості, становлять литі і ковані заготовки. Ось чому особливої уваги слід надавати підвищенню коефіцієнта вагової точності (квт) деталей. Він досягається завдяки застосуванню спеціальних способів виготовлення заготовок: лиття по моделях, що виплавляються у кокіль, в оболонкові форми тощо. Вибір економічно доцільного технологічного процесу повинен проводитися на науковій основі. У загальному вигляді підвищення квт від 0,75 до 0,85 дає досить значне зниження собівартості — близько 120 крб. за 1 тону готових деталей з чавунного литва і понад 140 крб.— із сталевого. На ХТЗ, де організовано виробництво сталевого литва по моделях, що виплавляються, квт доведено до 0,93.

Для технічного прогресу характерні і якісні зміни предметів праці — сировини і матеріалів. Так, у сучасному виробництві все ширше застосовується ряд матеріалів з підвищеною якістю міцності, такі, як легований і високоміцний чавун з кулястим графітом, низьколеговані і леговані сталі, більш стійкі алюмінієві сплави. Їх застосування забезпечує зменшення ваги виробів, зниження питомої матеріаломісткості машин і механізмів. Покажемо щодо цього е динаміка зміни параметрів двигунів СМД, моторобудівного об'єднання «Серп і молот». Питомі затрати металу на 1 к. с. у двигуні СМД-4 утричі нижчі, ніж у його попередника Д-54. Вони становили 6,6 кг. Двигуни СМД модифікації від 14 до 80 збільшили свою потужність з 80 до 200 к. с., або в 2,5 рази. При цьому питома металомісткість знизилася в 1,6 рази. Це характерне й для інших машин, що випускає харківська промисловість.

Великий економічний ефект дає застосування високоміцних чавунів, які в певній мірі виступають заміниками сталі і мають кращі механічні властивості від звичайних чавунів, що дає змогу виплавляти з них деталі з тонкими стінками, а отже, економити метал. Наприклад, відливка блок-картера, головки блока, маховика двигуна СМД з високоміцного чавуну дає можливість зменшити товщину стінки блока двигуна і знизити його вагу на 30%. Підраховано, що застосування 1 тонни високоміцного чавуну замість сірого дає економію близько 300 кг металу. В об'єднанні «Серп і молот» створено першу в країні автоматичну лінію для відливки колінчастих валів у кокіль з тонким термоізоляційним облицюванням. Вага відливки тепер менша сталевих

вої заготовки колінвала на 16 кг. Лише за рахунок цього абсолютна економія металу становить понад 1700 тонн на рік. У дев'ятій п'ятирічці на заводі зекономлено понад 6000 тонн металу і замінено чавуном 25200 тонн високоякісного прокату.

Характерним явищем сучасного етапу технічного прогресу є широке застосування у виробництві синтетичних видів сировини і матеріалів, заміна ними традиційних матеріалів. Серед синтетичних матеріалів важлива роль належить пластмасам. Вони мають невелику питому вагу — в 1,5—2 рази легші від алюмінію, в 5—8 від сталі, міді, свинцю. Тому з однакової за вагою кількості пластмас можна виготовити значно більше виробів, ніж з металу. Застосування 1 тонни пластмас еквівалентне 3—4 тоннам прокату і литва. Це дає велику економію матеріальних затрат, зменшується вага і габарити виробів, вивільнюються дорогі дефіцитні матеріали, підвищується надійність виробів тощо. Понад 30% всього обсягу вироблюваних пластмас споживає машинобудування. У 1970 р. заміна металу пластмасами в цілому в цій галузі забезпечила економію 100 тис. тонн кольорових металів і близько 600 тис. тонн чорних. Однак і тут ще не зовсім використані всі резерви зниження матеріаломісткості продукції за рахунок застосування пластмас. Так, конструкторські розробки при виробництві 1 автомашини дають змогу застосовувати до 27 кг пластмас, тоді як фактично нині застосовують лише 14 кг. Тільки за рахунок цього в автомобільній промисловості можна зекономити понад 50 тис. тонн металопродукату на рік [6, с. 70].

Великі резерви зниження матеріаломісткості закладені у вдосконаленні конструкцій і поліпшенні вагових характеристик машин, деталей, виробів, у застосуванні фасонних, періодичних і гнутих профілів прокату, що дає змогу зекономити від 10 до 50% металу, знизити трудомісткість обробки на 25—30%. Тільки на ХТЗ застосування спеціального профілю для виготовлення редуктора — трактора Т-150 замість зварювання трьох деталей, одержуваних з листа, дало можливість зберегти понад 200 кг металу на кожному тракторі і одержати 158 тис. крб. економії на рік.

В організації виробничого процесу важливу роль відіграють також допоміжні матеріали, які приєднуються до сировини і основних матеріалів або виливають на них (фарба, упаковка, формова земля), або забезпечують роботу знарядь праці (мастильні матеріали), або нормальні виробничі умови (спецодяг, миючі засоби тощо). У структурі затрат на виробництві продукції машинобудування і металообробки допоміжні матеріали в 1960 р. займали 4,4%, в 1965 р. — 4,1 і 1974 р. — 4%, тобто питома вага їх зменшується [7, с. 240; 8, с. 165; 10, с. 210].

Таким чином, зниження матеріаломісткості продукції і підвищення ефективності використання оборотних фондів забезпечується шляхом підвищення технічного рівня виробництва, вдосконалення конструкцій і робочих параметрів продукції, яка випускається, вдосконалення діючої і впровадження прогресивної технології обробки сировини й матеріалів, а також завдяки зміні структури застосовуваних матеріальних ресурсів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркс К. Капітал, т. 1.— Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 23, с. 45—728.
2. Маркс К. Капітал, т. 2.— Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 24, с. 29—545.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 360 с.
4. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с.
5. Білоус О. Г., Кузьмінський А. М. Фонди промислового підприємства. К., «Техніка», 1972. 96 с.
6. Вавилов А. П. Эффективность производства: современные проблемы. М., «Знание», 1974. 111 с.
7. Народное хозяйство СССР в 1960 году. М., «Статистика», 1961. 943 с.
8. Народное хозяйство СССР в 1965 году. М., «Статистика», 1966. 910 с.
9. Народное хозяйство СССР в 1970 году. М., «Статистика», 1971. 822 с.
10. Народное хозяйство СССР в 1974 году. М., «Статистика», 1975. 862 с.
11. Страна Советов за 50 лет. Сб. статистических материалов. М., «Статистика», 1967. 251 с.

І. М. БЕЙЛІС, канд. екон. наук,
В. В. АЛЕКСАНДРОВ

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИРОДУ ОСНОВНИХ ВИРОБНИЧИХ ФОНДІВ

На сучасному етапі комуністичного будівництва однією з актуальних проблем економічної теорії і господарської практики є проблема найефективнішого використання виробничих фондів. Останні відіграють все зростаючу роль у розширеному соціалістичному виробництві і тільки в дев'ятій п'ятирічці їх обсяг збільшився в півтора рази [2, с. 130].

На XXV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев, характеризуючи економічну політику партії, зазначав, що її стрижень, який пронизує десяту п'ятирічку і довгострокову перспективу — «дальше нарощування економічної могутності країни, розширення і докорінне оновлення виробничих фондів, забезпечення сталого збалансованого зростання важкої промисловості — фундаменту економіки» [2, с. 46—47].

У світлі рішень XXV з'їзду партії важливого значення набувають теоретичні питання, пов'язані з аналізом економічної природи і кругообігу виробничих фондів. Будь-який процес виробництва допускає наявність двох основних факторів: об'єктивного і суб'єктивного, речового і особистого. До першого належать засоби виробництва, носієм другого є робоча сила.

Один з важливих факторів процесу виробництва матеріальних благ — засоби виробництва, тобто сукупність засобів і предметів праці. Провідну роль у засобах виробництва, особливо в умовах науково-технічної революції, відіграють засоби праці. «Засоби праці,— за визначенням К. Маркса,— є річ або комплекс речей, які людина ставить між собою і предметом праці і якими вона користується як провідником своїх дій на цей предмет. Вона користується механічними, фізичними, хімічними властивостями речей для того, щоб відповідно до своєї мети застосувати їх як знаряддя діяння на інші речі» [1, т. 23, с. 176 — 177]. Саме їх зміна дає поштовх (імпульс) розвитку виробничих сил, що призводять до зміни всієї системи виробничих відносин. «Економічні епохи,— зазначав К. Маркс,— різняться не тим, що виробляється, а тим, як виробляється, якими засобами праці. Засоби праці не тільки мірило розвитку людської робочої сили, але й показник тих суспільних відносин, при яких відбувається праця» [1, т. 23, с. 177]. Засоби праці не тільки складовий елемент продуктивних сил, але й важливий об'єкт виробничих відносин.

Як елемент продуктивних сил засоби праці являють собою природно-технічну категорію, не будучи економічною категорією, а отже і предметом дослідження політичної економії. Критикуючи Прудона в листі до П. В. Анненкова К. Маркс з цього приводу писав: «...взагалі безглуздя є перетворення машини в економічну категорію поряд з поділом праці, конкуренцією, кредитом і т. д. Машина так само мало є економічною категорією, як і віл, що тягне плуга. Сучасне застосування машин є одним з відношень нашого сучасного економічного ладу, але спосіб експлуатації машин — це зовсім не те, що самі машини» [1, т. 27, с. 391]. Засоби праці виступають як економічна категорія тоді, коли вони розглядаються не як необхідна умова будь-якого процесу виробництва, а як носії певних відносин людей, що складаються з приводу їх використання, характер яких визначається існуючою формою власності на засоби виробництва. Отже, самі по собі речі — засоби виробництва не можуть мати соціальної природи. Тому суспільні відносини, зазначав К. Маркс, неминує «... завжди зв'язані з речами і проявляються як речі» [1, т. 13, с. 467].

У капіталістичному суспільстві засоби виробництва перебувають у приватній власності капіталістів або монополістичних об'єднань. Робітники позбавлені засобів виробництва, змушені продавати свою робочу силу капіталістам і створювати для них додаткову вартість. В силу цього при капіталізмі засоби виробництва набувають форми капіталу. «...засоби виробництва в усякому процесі праці,— підкреслював К. Маркс,— хоч би при яких суспільних умовах він відбувався, завжди поділяються на засоби праці і предмет праці. Але тільки при капіталістичному способі

виробництва і засоби праці і предмет праці стають капіталом, до того ж «продуктивним капіталом...» [1, т. 24, с. 167].

У соціалістичному суспільстві засоби виробництва належать народу і планомірно використовуються в інтересах усіх трудящих. Суспільна власність на засоби виробництва визначає одну з важливих основ соціалізму — новий спосіб поєднання робочої сили з засобами виробництва, які втрачають форму капіталу і виступають як виробничі фонди. Виробничий капітал і виробничі фонди — це специфічні економічні категорії, певні соціально-економічні форми існування і функціонування засобів виробництва. Речовим змістом як одного, так і другого є засоби виробництва, однак соціально-економічний зміст і функціональне призначення у них різне. Відмінність полягає в тому, що в умовах приватної власності на засоби виробництва виробничий капітал включає як речовий, так і особистий фактор виробництва — робочу силу. Це визначає функціональне призначення капіталу, яке полягає в тому, що він у процесі свого функціонування має здатність створювати не тільки вартість, але й додаткову вартість.

У соціалістичному суспільстві робоча сила перестає бути товаром і тому не входить у виробничі фонди, бо до останніх належить тільки речовий фактор соціалістичного виробництва (засоби і предмети праці). Виходячи з цього, функціональне призначення виробничих фондів полягає в тому, що вони у процесі соціалістичного виробництва беруть участь у створенні матеріальних благ.

Виробничі фонди розпадаються на основні і оборотні. Цей поділ притаманний тільки їм. К. Маркс з цього приводу писав: «лише продуктивний капітал може поділитись на основний і оборотний. Цієї протилежності не існує, навпаки, для двох інших способів існування промислового капіталу, отже, — ні для товарного капіталу, ні для грошового капіталу...» [1, т. 24, с. 173]. Отже, виробничими фондами можуть бути тільки засоби виробництва, що беруть участь у процесі матеріального виробництва, і не можуть бути ні товарні ресурси, ні гроші, ні предмети споживання. Тому засоби праці і предмети праці є матеріально-речовим змістом основних і оборотних фондів. При поділу виробничих фондів на основні й оборотні, на нашу думку, слід користуватися методологією «Капіталу» К. Маркса, де говориться, що економічне визначення основного і оборотного капіталів «...впливає лише з відмінностей обороту капітальної вартості, яка функціонує в процесі виробництва, або *продуктивного капіталу*» [1, т. 24, с. 173].

Ця відмінність між основним і оборотним капіталом щодо обороту їх вартості походить перш за все з особливостей продуктивного використання речових елементів засобів виробництва; основні фонди відрізняються від оборотних за їх речовою формою, в залежності від котрої вони по-різному функціонують

у виробництві. Натурально речовий зміст основних фондів складають засоби праці, які беруть участь у процесі виробництва протягом довгого періоду і зберігають весь час свою натуральну форму. Речовим змістом оборотних фондів є предмети праці, котрі не зберігають свою натуральну форму протягом довгого періоду. Отже, елементом основних фондів засіб праці стає внаслідок того, що, беручи участь у процесі виробництва, він споживається поступово, частинами переносить свою вартість на запово створений продукт, його вартість надходить у кожен даний момент в обіг частинами і частинами відшкодовується в готовому продукті. Маркс писав: «...зряддя праці (наприклад, машини) служать знов і знов, у більшій чи меншій кількості повторень тих самих процесів виробництва, а тому і передають свою вартість продуктові лише частинами» [1, т. 24, с. 56]. Отже, критерієм поділу виробничих фондів на основні й оборотні є відмінність у характері обороту тих і інших, у способі перенесення авансованої в них вартості на продукт і в способі відшкодування перенесеної вартості.

Виходячи з вирішальних моментів, що обумовлюють визначеність економічних форм основних і оборотних фондів за соціалізму, на нашу думку, найбільш точне визначення дають А. А. Аркелян, В. А. Воротилов та ін.: «Основними виробничими фондами соціалістичного народного господарства є частина засобів виробництва, котрі, перебуваючи в процесі праці, використовуються поступово, протягом кількох виробничих циклів, частиною переносять свою вартість на готовий продукт, тому їх вартість надходить в обіг у кожен даний момент частинами і частинами ж відшкодовуються в готовому продукті даного виробничого циклу [3, с. 16]. На нашу думку, в такому визначенні підкреслюються головні, найсуттєвіші, стійкі моменти, що характеризують виробничі фонди, і, в першу чергу, їх належність соціалістичному виробництву. Основні фонди соціалістичного суспільства докорінно відрізняються від основного капіталу капіталістичного ладу. При капіталізмі до складу основного капіталу, крім засобів праці, створених людиною, входять земля, її надра, ліси, озера тощо. В умовах соціалістичного виробництва ці об'єкти не можуть входити до складу основних фондів, оскільки вони не мають вартості.

На нашу думку не праві економісти, які, характеризуючи основні виробничі фонди, отожднюють основні фонди і засоби праці. Так, В. С. Остроумов і А. В. Шевчук пишуть, що «під основними фондами в соціалістичному господарстві розуміється сукупність засобів праці, що складають матеріально-технічну базу виробництва і об'єктів довгочасного невиробничого споживання» [6, с. 10]. Д. Семенчук зазначає, що засоби виробництва поділяються «...на засоби праці, або основні фонди, і предмети праці, або оборотні фонди» [8, с. 3]. Аналогічні визначення мож-

на побачити і в інших джерелах [9, с. 3; 10, с. 412; 11, с. 382]. З цим не можна погодитися перш за все тому, що насправді не всі засоби праці є основними фондами, а тільки ті, які перебувають у суспільній власності і володіють вартістю. Хоча відомо, що до засобів праці відносяться і такі матеріальні об'єкти, котрі вартості не мають, наприклад необроблена земля, водопади тощо, які є засобами праці, але разом з тим не входять до складу основних фондів. Основні фонди відрізняються від оборотних у першу чергу не натуральною формою (хоча, як було показано, вона має значення), а тим способом, котрим вони переносять свою вартість на продукт. Так, допоміжні матеріали, наприклад, добрива стають основними фондами, коли переносять свою вартість тим же чином, як і більша частина засобів праці, хоча вони і не є засобами праці. Основні фонди — перш за все категорія вартості. Не натуральна форма, а вартість виступає як зміст основних фондів.

У практиці народногосподарського планування і статистичного обліку використовується поняття «основні невиробничі фонди». До них належать матеріально-речові елементи тривалого користування, котрі є об'єктом суспільного споживання трудящих для задоволення своїх культурно-побутових потреб (житловий фонд, будівлі і обладнання культурно-побутових установ, лікарень тощо). Ці фонди довговічні, вартість їх втрачається поступово, відшкодування їх у природі відбувається протягом певного проміжку часу. Виходячи з цих загальних ознак між основними виробничими й невиробничими фондами і з метою дотримання єдності обліку й планування, деякі економісти пропонують об'єднати їх у категорію «основні фонди». Так, Є. А. Іванов під основними фондами розуміє «...сукупність матеріально-речових цінностей, які багаторазово, повністю і в незмінній натуральній формі споживаються у виробничій або невиробничій сфері і поступово втрачають свою вартість. Основні фонди складаються з сукупності основних виробничих фондів і основних невиробничих фондів» [5, с. 6]. На нашу думку, неправомірно поширювати поняття основних фондів на невиробничі фонди, оскільки вони не беруть участі у виробничому процесі, і тому не беруть участі в створенні нової споживчої вартості, а в процесі використання не переносять свою вартість на продукт, тому що він не виробляється. Вартість їх зникає у споживанні, а не зберігається і відшкодовується за рахунок національного доходу.

В умовах існування товарно-грошових відносин основні виробничі фонди є товаром. Їх товарний характер досить довго не визнавався радянськими економістами. Це було пов'язане із запереченням у той час товарної природи засобів виробництва, їх вартості, коли рух засобів виробництва в господарському обороті зводився до чисто облікових операцій.

В кінці 50-х років, унаслідок економічної дискусії, була дове-

дена неспроможність такої точки зору. І все-таки деякі економісти, визначаючи товарний характер засобів виробництва, заперечують товарний характер основних виробничих фондів.

Так, Я. А. Кронрод пише, що діючі засоби праці (основні фонди) «...не продаються й не купуються і, отже, не являють собою товарів... Але всі засоби виробництва, як продукти виробництва, є товарами» [12, с. 31]. Неспроможність такого твердження, на нашу думку, полягає перш за все в тому, що визнаючи товаром продукт праці, не можна заперечувати товарного характеру виробничих фондів.

Самі по собі продукти не є засобами виробництва. Тільки поступивши у процес виробництва вони перетворюються у засоби виробництва. Тому не можна визнавати товарну природу засобів виробництва і в той же час заперечувати її наявність у речових носіях основних фондів — тих самих засобів виробництва. Таким чином, перебуваючи у сфері виробництва, речові носії основних фондів мають властивості, притаманні товарам: споживну вартість і вартість у їх нерозривному зв'язку. А, отже, і виробничі фонди — категорія вартісна.

Однією з важливих умов підвищення ефективності суспільного виробництва є найповніше, раціональне використання основних виробничих фондів. На XXV з'їзді КПРС тов. Л. І. Брежнев відзначив: «Запроектованих у десятій п'ятирічці показників розвитку народного господарства намічається досягати з меншими, ніж у попередні п'ять років, темпами зростання капіталовкладень... Ми визначаємо доцільним піти на це, тому що вважаємо важливим перенести наголос на повніше використання діючого устаткування, вже створених потужностей. Це і є лінія на інтенсифікацію народного господарства» [2, с. 50].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 13, 20, 23, 24, 26, 27.
2. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с.
3. Аракелян А. А., Воротилов В. А. и др. Воспроизводство основных фондов в СССР. М., «Мысль», 1970. 485 с.
4. Захаров В. Г. Особенности воспроизводства основных фондов в условиях научно-технической революции. М., «Экономика», 1972. 199 с.
5. Иванов В. А. Воспроизводство и использование основных фондов. М., «Экономика», 1963. 215 с.
6. Остроумов В. С., Шевчук А. В. Основные фонды СССР. М., Госстатиздат ЦСУ СССР, 1962. 192 с.
7. Сакнев М. С. Темпы роста основных производственных фондов из совокупного общественного продукта в СССР. М., Изд-во МГУ, 1972. 172 с.
8. Семенчук Д. Виробничі потужності промислових підприємств і шляхи їх раціонального використання. К., Держполітвидав УРСР, 1957. 144 с.
9. Филиппов П. Ф. Новые нормы амортизации. М., «Экономика» 1963. 285 с.
10. Экономика социалистической промышленности. М., Политиздат, 1963. 647 с.
11. Экономика социалистической промышленности. М., «Высшая школа» 1974. 575 с.
12. «Коммунист», 1969, № 4.